

MECÂLİSÜ'N-NEFÂİS'TE ŞİİR VE ŞAİR ELEŞTİRİSİ

Yusuf ÇETİNDAG*

ÖZET

Ali Şîr Nevâî, Türk kültür ve edebiyatında birçok açıdan ilklere imza atmış ve çığır açmış büyük bir şairdir. Onun en önemli eserlerinden birisi olan Mecâlisü'n-Nefâis, Türk edebiyatında kaleme alınan ilk tezkiredir. XVI. yüzyıl tezkirecilerinin de değindiği gibi Mecâlisü'n-Nefâis, Türk tezkirelerine birçok açıdan model olmuştur. Makalede bu tezkirenin şiir eleştirisi açısından çözümlemesi yapılmıştır. Her ne kadar Nevâî az ve öz bilgi verme yolunu seçse de, özellikle eleştiri terminolojisine katmış olduğu tabirlerle, tezkirecilik geleneğinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Ali Şîr Nevâî, Mecâlisü'n-Nefâis, Biyografik bilgi, Şiir eleştirisi.

Ali Şîr Nevâî tarafından kaleme alınan Mecâlisü'n-Nefâis, *Herat Mektebi* tezkirelerinin üçüncüsü, Türk tezkirelerinin ise ilkidir. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan eser, Hüseyin Baykara'ya atfedilmiştir. H.897/M.1492 yılında yazılmaya devam edilen eserde, 46'sı Türk olmak üzere, toplam 469 şairden bahsedilmektedir.

Nevâî, mukaddimede kendisinden önce yazılmış olan *Bahâristân* ve *Devletşâh* tezkirelerinden bahseder; kendi tezkiresini, Bahâristân gibi sekiz bölüme ayırdığını ve Mecâlisü'n-Nefâis adını koyduğunu söyler: “Mundak büzürgvâr-ı âlî-mikdâr *Bahâristân* atlıg kitâbıda kim sikkiz ravza açıpdur ve sikkiz ravza-i cennet alar hacâletidin il közidin ihtifâ perdesiğa kaçıpdur... Ve Emir Devletşâh kim Horasan mülkining asıl mîr-zâdeleri arasında fazl ü dâniş zîveri bile behremend ve fakr u kanâ'at tâcı sa'âdeti bile ser-bülenddür, hem Sultân-ı Sâhib-kırân atığa *Tezkiretü's-Şu'arâ* atlıg kitâb bitipdür.... Çün bu maksûdğa yitildi anı sikkiz kısım itildi. Ve her kısım nefis bir mecliska mevsûm boldı ve mecmû'ığa *Mecâlisü'n-Nefâis* at

* Yard. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ycetindag@fatih.edu.tr

koyuldu”¹. Bu bölümde Bahâristân ve Devletşâh tezkirelerinin içeriğinden ve kapsamından da bahseden Nevâî, kendi tezkiresinin Hüseyin Baykara dönemi ile sınırlı olduğunu vurgular: "Ve bu bâbda yine dağı resâyil ü kütüb bar ammâ barçasıda ötken şu'arâ ve irte kiçken fusahâning atı mezkûr ve sıfâtı mestûrdur... Atları ol cemâ'at zümreside bolmaktın mahrûm ve sözleri ol kâ'ide ve tertîb nâ-ma'lûm üçün şikeste-hâtırğa ve sınık köngülge kildi kim bir niçe varak bitilgey. Ve bu asr şu'arâsı bile bu devr zurefâsı atın anda sebt itilgey" (s. 2).

Mecâlisü'n-Nefâis'in Tipik Özellikleri:

Bilindiği gibi Mecâlisü'n-Nefâis, Bahâristân ve Devletşâh tezkirelerinden sonra kaleme alınmıştır. Mecâlisü'n-Nefâis'te bahsi geçen şairlerin büyük bir çoğunluğu ile Nevâî bizzat görüşmüş, görüşmediği şairler hakkında ise ya mektuplaşarak veyahut da yaşlılara danışarak bilgi toplamıştır. Tezkirenin teknik ve muhteva özelliklerine geçmeden önce birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz:

1. Herşeyden evvel söylemek gerekir ki Mecâlisü'n-Nefâis, *Herat Mektebi* ve *Herat kültürünün* en canlı tanığıdır. Tezkirede bir taraftan dönemin şair, düşünür ve devlet adamları anlatılırken; diğer taraftan toplumsal olaylara, çağın eğilimlerine, kültür ve sanat hayatına da ışık tutulmuştur. Nevâî'nin anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla Herat, birçok âlim, mutasavvıf, şair ve sanatçının barındığı, iltifat gördüğü çok canlı ve mamur bir şehirdir. Ahmed Talat Onay'ın da belirttiği gibi Baykara döneminde Herat'ta, on iki bin talebe vardı². Herat'ın ilim, tasavvuf, sanat ve edebiyat açısından böylesine canlı olmasında devrin büyük âlimlerinin burada ders vermesinin tesiri açıktır. Bilindiği gibi şehirde Şerafeddin Ali Yezdî ve Molla Câmî, Mîr Kâsım Envâr gibi büyük alim ve mutasavvıflar yaşamaktadır.

2. Tezkirede Herat'a ilim, sanat ve edebiyat tahsili için veya ders vermek için gelen veya getirilen birçok isim zikredilmektedir. Meselâ Mîr Mahdûm için: "Şehrğa tahsîlğa kildi. Ve zâhir ulûmın tekâmîl kılğan çağda Hazret-i Mîr Kasımning zuhûr ve şöhreti vakti irdi. Ol hazret hıdmetiğa yitkeç mürîd-i vâbeste boldı."(s.4), Mevlânâ Abdüssamed Bedahşî için:

¹ Ali Şir Nevayî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, Haz. Hüseyin Ayan ve bask., Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1995, s. 2 (Makale boyunca parantez içinde verilen sayfa numaraları bu esere aittir).

² Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemal Kurnaz, MEB. Yay., İstanbul 1984.

Hem Bedehşândındur. Sultan Ebû Sa'id Mirzâ zamanında Herige kildi.”(s.39), Hâce Mes'ûd Kûmî için: “Ol vilâyetning uluğlarındur. Iraktın kim Horasânğa kildi.”(s.41), Emir Kasım Envâr için: “Yigitlikleride Şeyh Sadrüddin Erdebilî(k.s.)ga mürîd boldılar. Ve sûfiyye âdâb u tarîkin andın tekmîl kılıp Şeyh işâreti bile Horasânğa kildiler. Az vaktde halâyık Mîr hıdmetiğa firifte bolup gavga kıla başladılar.”(s.3), Hasan Ebîverdî için: Tahsil için vilâyetidin şehrga kildi.”(s.136), Mevlânâ Kurazâ için: “Şirazlıkdur. Tahsil kılur sûretide gurbet ihtiyâr kılıp Horasânğa kildi.”(s.75) vb.

3. Tezkirede, *İslâm Sanatları* üzerinde durulmakta ve çok etraflı bilgiler verilmektedir. Devrin büyük musiki, hatt ve nakş üstatları anlatılmakta, onların eserleri ve çalışmaları hakkında bilgiler verilmektedir.

a . M u s i k i

Nevâî'nin üzerinde durduğu konuların başında devrin önemli musikişinas, sazende ve hanendeleri gelir. Meselâ Muhammed 'Alî için: “Köprek sazlarını yahşı çalar irdi. Üni ve usûli hûb irdi. Musiki 'ilmidin hem haberdâr irdi.”(s.64), Mevlânâ Sâlimî için: “Andın songra şi'r ve muammâgâ ve hatka kûşîş kıldı. Yene sazlardın ûd u tanbûr örgendi. Ve musikide hem tasnîfler bağladı. Hem nefeside selâset bar.”(s.79), Hacı Kemaleddin Udî için: “Zarîf kişi irdi. Ve öz zamânının hoş-nüvâsâzı irdi. Kim barça halâyık anı müsellemler tutar irdiler.”(s.128), Hafız Muhammed Sultan Şâh için: “Hoş-hân hâfız ve hoş-nüvis hattatdur.”(s.135), Hâfız Celaleddin Mahmûd için: “Ve yahşı mihrâb-hân hâfızdur. Şi'r ve muammâ aytur. Ve hatnı yahşı bitir.”(s.140), Üstad Kul Muhammed için: “Kiçik yaşıda gîcek çalar irdi. Kâbiliyyet âsârı ol fende andın köp zâhir bolur irdi. Terbiyetiga meşgûl boluldı. Hâlâ ol fen üstadları müteaddid anıng musennefatın yad tutup şâgirdliğige mübâhidürler. Ammâ ûd u gîcek kopuznı asrıda ança kişi çala almas. Ve muammâ kavâidin hem mazbût bilür.”(s.147), Mîr Habîbullâh için: “Ud çalarga hem kâbiliyyeti bar. Hem aşkı bar. Ümîd ol kim ol fende yahşı bolgay.”(s.162) vb.

Nevâî, şiir ve kaside okumayı da önemli hünelerden birisi olarak göstermiştir. Hâce Ebû Sa'id için: “Ammâ öz şi'rin okurda yığlamsınıp okur. Dağı özi müteessir bolup her dem ulug tınar. Tâ bes kılmağunça il tınmas.”(s.149), Baba Şûrîde için: “Kaside-hânlıkka ma'rûf ve meşhûrdur. Ve tab'ıda köp çâşnâ bolur.”(s.118).

b . H a t :

Nevâî'nin üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi de hat sanatı ve altı kaleme yazı yazabilmektir. Mevlânâ Sîmî için: “Şî'r ve mu'ammâ ve inşâ ve hattda asrıdaki bu fen ehli müsellemler tutar irdiler. Bir gün da'vî bile iki ming beyt ayıp bitigeni meşhûrdur.”(s.14), Hâce Hasan Hızır Şâh için: “Nesh-ta'lik hattın hem Mevlâna Câ'fer tarikin taklid kılıp şirin bitir irdi.”(s.41), Mevlânâ Riyâzî için: “Câmi'ü'l-Fezâyil ve Mukavvi'd-delâyil kişi irdi. Ve yitti kalem bilen hattı hûb bitir irdi.”(s.55), Mevlânâ Asîlî için: “Nesih ve ta'lik hattın dağı yaman bilmes.”(s.102), Mevlânâ Mecnûn için: “Şûh tab'ı bar. Zatı dağı makbûl düşüptür. Hoş-nüvis yigitdür. Bâzgüne hattını andak revân ve sâf bitir kim mahall-i taacübdür. Ve körmegen kişi ise ne almas.”(s.89), Şeyh-zâde Pûrânî için: “Az fursatda hutûtını andag bitidi kim ol fen üstadları otuz yılda ança bitimeydürler.”(s.138), Mevlânâ Şîr Alî için: “Alemning meşâhiridindür. Öz zamânıda nesh-i ta'lik hattın andak bitidi kim hiç kişi taklîd kıla almadı.”(s.143), Mevlânâ Sultân Alî için: “Bu kün Horasanning ve âlemning ekser bilâdıda nesh-i ta'lik hattıda kıbletü'l-küttâbdur. Ve kitâbet mülkining kalem-revi yek kalma anga müsellemdür.”(s.143), Hâce Mahmûd için: “Hutûtını yahşı bitir. Nazmı hem yahşı. Bu yakında dürcü bitip irdi. Ve altı kalemi tertîb bile sebt itip irdi. Bu dürcning âhiride niçe beyt-i mesnevî hem hatları ta'rîfide nazm kılıp irdi.”(s.147).

c . B e z e m e :

Nevâî'nin üzerinde durduğu önemli sanat dallarından birisi de süsleme sanatlarıdır. Nevâî, devrin önemli nakış ve tezhip üstadlarını tezkiresine almıştır. Mevlânâ Hevâyî için: “Nakkâşlıkdın birer nime vukûfı bar irdi. Fi'l-cümle kitâbet hem kıla alur irdi. Ve zurefâ dirler irdi kim öz eş'ârın özi bitip cedvel tartıp tezhîb kılıp tayyâr yasap ilge birür kim bu cihetdin şöhet tutkay. Anga aytılsa inkâr kılıp hezl ü mutâyêbe bile ötkerür irdi.”(s.47), Mevlânâ Figânî için: “Ve mücellidliğ hem bilür. Ve nakş-barlıgda hünermenddür. Ammâ anı ekser evkât hoş-tab'lık illeti perîşân tutar.”(s.105), Mevlânâ Şerbetî için: “Ve nakkâşlık hem bilür. Ebnâ-yı cinside ança salâhiyyetlik kişi azdur.”(s.147), Hafız Şerbetî için: “Bâbur Mirzâ köp tahsîn ü ihsân kılıptur. Hâfızning yahşı nakışları hem bar.”(s.127), Hâce Kemaleddin Hüseyin için: “Nâme hattın yahşı bitir ve dirler ki musikide hem dahli bar. Ve ba'zı nakışlarını anga mensûb kılurlar.”(s.153).

4. Nevâî, tezkiresinde kendi yaşamına ait bazı ayrıntılara da yer vermiştir. O, çağının önde gelen devlet adamı, sanatçı ve şairlerinden birisi

olduğundan, tezkirede bahsi geçen şahısların büyük çoğunluğu ile görüşmüştür. Dolayısıyla bu şahıslarla kimi zaman talebe, kimi zaman hoca, kimi zaman da bir devlet adamı olarak veyahut da onları destekleyen bir sanat hamisi olarak görüşmüştür. Nevâî, tezkiresinde bu kabil görüşmeleri anlatmış ve kendi hayatı ile ilgili bazı bilgileri de aktarmıştır. Meselâ üç dört yaşlarında Emir Kasım Envâr'ın bir Farsça maktaini ezberlediğini: “Bu fakîr, evvel nazm kim örgeyip min bu songı makta'dur. Hemânâ üç yaş bile tört yaşning arasında irdim.”(s..138); Aruz fennini Derviş Mansur ve Mevlânâ Yahya Sibek'ten öğrendiğini: “Bu fakîr arûz fennide vâsıta bile Mevlânânıng şâgirdi min. İnşallâh öz yerige kilgey!”(s.10); Hafız Alî Câmî ve Hâce Fazlullâh Ebu'l-Leysi'den ders okuduğunu: “Fakîr iki yıl anıng kaşıda sebak okudum. Ança iltifâtı bar irdi kim “Ferzend” dir irdi. Bâvucûd kim Semerkandning a'lem-i ulemâsı irdi.”(s.27); Hâce Yûsuf Bürhân'dan musikî dersleri aldığı: “Ve musikî ilmin hem yahşı bilür irdi. Ve Fakîr musiki fennide anıng şâgirdi min. Köprek öz şî'riga musiki baglar irdi. İsfehan amelini bu beytiga baglaptur.”(s.46); Seyyid Hasan Erdeşîr'le olan dostluğunu: “Bu fakîrğa ata mesâbeside irdi. Andak ki Mirzâ Big ferzend mesâbeside irdi. Hem anga ve hem bu fakîrğa.”(s.65); vb. anlatmaktadır.

5. Nevâî, tezkiresinde tam anlamıyla bir “Bilge Üslûbu” sergilemiştir. O, olgun ve kendinden emin bir üslûpla insanları sevgiye ve doğruluğa davet etmekte, dürüst bir Müslüman-Türk olarak topluma faydalı fertler olmalarını istemektedir. Tezkiresinde kimi zaman şairlere öğütler vererek, onları kötü alışkanlıklarından vazgeçirmeye çalışmakta; kimi zaman da güzel ahlâk sahibi olan kişilere övgüler yağdırmaktadır. Meselâ Emîr Şeyhim Süheylî'nin sarhoşluktan kurtulması için dua eder (s.68), Mevlânâ Âsafî'nin vaktini ve zihnini boş yere harcamasından yakınır ve doğru yolu bulması için dua eder (s.70), Mevlânâ Binâyî'nin gururdan vazgeçmesini temenni eder (s.71), Mevlânâ Muhammed Horasanî'nin hayatını boş yere harcamaktan vazgeçip; tasavvufa yönelmesini büyük bir takdirle karşılar(s.153), Mevlânâ Yakînî'nin “bî-edebâne” sözlerden vazgeçmesini takdirle karşılar (s.59) vb.

6. Nevâî, şiirde de bir otorite ve ekol hâline geldiği için şairlere tavsiyelerde bulunur, hatta beyit beyit yaptıkları yanlışlıklara dikkat çeker ve hatalarını düzeltir. Onlara âdeta şiir dersi verir. Mevlânâ Riyâzî madde-sinde: “Bu garrâ matla' anıngdur: ... İki mısra arasında rabt cihetidin bir “ki” lafzı kirek. Fakîr anga didim ki bu nev' yahşırak bolgay kim... İnsâf yüzidin kirek ki müsellemtutsa irdi. Cedel bünyâd kıldı. Fakîr sâkit bol-

dum. Öz yârânları talaştılar. Hem kabûl kılmadı.”(s.55); Mevlânâ Yûsuf için: “Sıgâr-ı sin cihetidin şî’ride hamlık bolsa Fakîr ıslâh kılır irdi. Bat bözürk-meniş ve mutasavvir yigit boldı. Fakîrdin özge kişi anıng şî’ride söz ayta almas irdi.”(s.39) der.

7. Mecâlisü'n-Nefâis'in dikkat çeken özelliklerinden birisi de dilindeki sadeliktir. Nevâî, Arapça ve Farsça tamlamalara fazla yer vermemiş, oldukça sade bir üslûp kullanmıştır. Bu hâliyle tezkirede folklorik dilin, yani günlük konuşma dilinin hâkim olduğu görülmektedir. Cümleler oldukça kısa tutularak konuşma diline yaklaşılmıştır. Bununla beraber Nevâî'nin çok özel birkaç bölümde -Hüseyn Baykara ve Molla Câmî'yi anlattıkları bölümler- inşa üslûbunu kullandığı ve daha özenli bir tavır takındığı görülmektedir.

Biz bu makalede eseri şiir ve şair eleştirisi açısından incelemeye çalışacağız. Böylece eserin hem diğer tezkireler arasındaki yeri, hem de tezkirecilik geleneği açısından önemi ortaya çıkarılmış olacaktır.

ŞİİR VE ŞAİRLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

A. Yaratılış Hâli ve Şiir:

Nevâî bu tür değerlendirmelerde fitrat-sanat ilişkisini, şairlerin fitrat ve yaratılışlarının şiire yatkınlığını ya da şairdeki şiir gücünün doğuştan gelip gelmediğini irdeler. Konuyu anlatırken de bazı klişe terimlere yer verir. Bunlar “*tab*”, *tabiat*, *selîka*, *selâkat*, *kabiliyet*, *kuvvet*, *kudret*, *iktidar*, *kadir vb.*” gibi terimlerdir. Bu terimler, kimi zaman şairin diğer bazı özelliklerine de vurgu yapacak şekilde kullanılır. “*Tab*” terimi şairin yaratılış hâlini ifade etmek için en sık kullanılan kelimelerin başında gelir. Tezkirecilerin kelimeyi şiir gücünü anlatacak şekilde özelleştirdikleri görülür. Nevâî, *tab*’ kelimesini bazen şiirle ilgili, bazen de herhangi bir alandaki tabiat kuvveti olarak kullanır. Ancak genelde şiir kastedilmiştir.

Nevâî bazen *tab*’ kelimesiyle ilgili değerlendirmelerinde şairin hangi yönünü kastettiğini açıkça söylemez. Seyyid Alî Haşimî için: “Seyyid Haşimî-neseb ve hoş-tab’ yigit irdi.”(s.11), Kâdî Muhammed İmamî için: “Mütedeyyin ve hoş-tab’ kişi irdi.”(s.51), Mevlanâ Muhammed Âlim için: “Ammâ begâyet dilîr ve şûh-tab’ ve hiyre kişi irdi.”(s.12), Mevlanâ Zeyn için: “Ve öz zamânının şûh tab’larıdın pîr anı tutarlar irdi.”, Mevlanâ Ulâ’-i Şâşî için: “Hoş-tab’lıkka barça halâyık anı müsellemler tutarlar irdi.”(s.27), Mîr Müflisî için: “Meşhed sâdâtındındur. Tab’ı hûb irdi kim

anga cezbe yitişti kim aklı zâyil boldı.”(s.30), Mevlanâ Abdülkahrî için: “Herî şehring müteayyen hoş-tab’laridin irdi.”(s.163).

Nevâî tab’a kimi zaman nazm, şiir vb. şiir terimleriyle birlikte yer verir. Mevlanâ Yahya Sibek için: “Anıng tab’ı dikkatini her kişi biley dise Şebistân-ı Hayâl digen kitâbını körsün.”(s.10), Mîr İslâm Gazalî için: “Gâyet-i letâfet-i tab’ıdın nazmga dağı iştigâl körgüzür irdi.”(s.11), Seyyid Alî Haşimî için: “Ve şûh tab’ıga bu beyt şâhid-i addür.”(s.11), Muhammed Alî Şuganî için: “Ve tab’ı hûb vâkı’ bolgan cihetidin nazmga köp meşgûl bolur irdi.”(s.15), Mevlanâ Tâli’î için: “Tab’ı garâbet sarı meylik şâ’irdür.” (s.23), Mevlanâ Kadimî için: Ammâ tab’ı nazmlarda mülâyim irdi.”(s.20), Mevlanâ Mesihî için: “Ve tab’ı şûh irdi. Yahşı eş’arı bar.” (s.20). Ayrıca Seyyid Kâzımî, Sultân İskender-i Şirâzî, Mevlanâ Aynî, Mevlanâ Feyzî, vb. gibi şairlerde de tab’ terimi nazm veya şiirle beraber kullanılmıştır.

Şairlik gücünü ifade eden diğerk bir terim de yetenek anlamına gelen “*selîka*”dır. Ancak tezkirecilerin bu kelimeyi de şiirlik gücünü anlatmak için kullandıkları görülür. Nevâî’de bu terime beş kez yer verilir. Meselâ Katibî’de böyle bir özelliğın olduğunu söyler: “Bu fakîrning hayâliga andak kilür kim Mevlana Kâtibîde şi’r selîkası anda bar ikendür.”(s.7).

Nevâî, *kabiliyet* terimini birçok yerde, değişik yetenekleri tespit etmek için kullanmış, ancak iki şairin tanıtımında özellikle şiir yeteneğini kastedilmiştir. Abdülkahrî için: “Ammâ muammâ fenniga kâbiliyyeti bar.” (s.163), Mevlanâ Kevserî için: “Kiçikdin biri tab’ıda nazm aytur kâbiliyyet bar. Ammâ meşgûlluk kılmas. Hâce Âsafining musahibliğini devletidindür kim gâh u gâhî şi’r aytur.”(s.51).

Nevâî, birkaç şairin tanıtımında şiir gücünü anlatmak için *kuvvet* ve *kudret* terimine yer verir. Mevlanâ Hayrî için: “Ammâ şâ’irlikka hayli kuvveti bar. Kasayidi bar.”(s.169), Hüseyin Baykara için: “Mundın nazm tavrıda gâyet-i kuvvet ma’lûm bolur.” Ve: “Bu kâfiyede bâ-vücûd kim iki rengîn matla’ ötüpdür. Nazm tavrıda gâyet-i kudretdin söz edâsıda nihâyet-i dikkatdin bu matla’ dağı diyilipdür.”(s.158).

B.Olağanüstü ve Bilinmeyene Dayandırılan Tanıtma

Nevâî’de şiiri ve şairliğini olağanüstü güçlere dayandırma hâdisesi birkaç şairle sınırlıdır. Bu şairlerden Mevlanâ Ali Ahî’nin şiirini mülhim-i gayb” olarak nitelendirirken; Seyyid Kemal Keçkül’ün şiirini “beşer şevkıdın taşkarı” olarak nitelendirir: “Meşhûr mundak irdi kim anıng biş

yüz ming beyti bar ve bir kasîde ayıptur kim andın on iki ming beyt-i masnû' istihrac kılrsa bolur. Ammâ evvelçe fakîr kördüm. Hz. Hâce Ebu Nasr Pârsâ k.s. fevt bolganda mersiye ayıptı irdi kim niçe beytining her mısra'ı Hâce fevtiga tarih irdi. Ve niçe beyti müstagrak tarih irdi. Ve niçe beyti her beyt üç ve dört tarih irdi kim beyt ma'nisiga fütûr yol tapmaydur irdi. Bu işler beşer şevkîdın taşkarı üçün anı dirler irdi kim Utarid'ni istihrac kılıpdur.”(s.36) Mevlana Ali Âhî için: “Hayâl ü Visâl atlıg kitâbıda bir beyti bar meger kim mülhim-i gayb anıng tiliga öz şi'ri bâbıda salgandır kim: Şiir nüktesiz olursa bütün ömür boyunca bir kerelik kalır.”(s.14).

C. Şiir ve Şair İle İlgili Bilgi ve Değerlendirmeler

Hiç şüphesiz tezkirelerin asıl önemli tarafları şiir ve şair eleştirisi yaptıkları yerlerdir. Özellikle de şiir eleştirisi ile ilgili yaklaşımları, hangi terimleri kullandıkları, şiirde aradıkları asıl unsurların tespiti gibi meseleler büyük bir önem arz etmektedir. Makalenin bu bölümünde Nevâî'nin bu konulara yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylece tezkirenin yazıldığı dönemde eleştirmenlerin ve toplumun şiire bakış ve şiirde aradıkları şeyleri de tespit etmek kolaylaşacaktır. *Herat Mektebi*'nin son tezkiresi olan Mecâlisü'n-Nefâis'i bu açıdan ele alırken konuyla ilgili terimleri de tespit etmeye çalışacağız.

Â b â d â n :

Nevâî, sözlük manası şen, mamûr, bayındır, mükemmel olan “âbâ-dân” kelimesine tezkirede beş kez yer verir. Mevlanâ Maşrîkî için: Rûzgâr şikâyetide âbâdân şi'ri bar.”(s.46); Abdüllatif Mîrzâ için: “Ve şi'rni âbâdân aytur irdi.”(s.182).

Âbâdân kelimesi sözlük anlamının yanında bir şiir terimi olarak “mükemmel”, “hoş”, “tatmin edici”, “yeteri kadar güzel” manalarına kullanılmış olmalıdır. Zira aşağıdaki kullanımları bu manaları çağrıştırmaktadır. Mevlanâ Nergisî için: “Mezkûr bolgan tahallüs bile nazm aytur irdi. Anı “Âhî”ga tebdîl kıldı. Sebebin soruldı irse âbâdânga cevâb aytmadı. Kayda kim cüz'î rengîn söz yâ ma'nî-i nâzik körse tasarruf kılurğa âdet kılıpdur.”(s.107), Mevlanâ Cemşîd için: “İmdi peydâ bolgan hoş-tab' yigitlerdindür. Âbâdân kâtib hem bar. Sâyir şi'r esnâfın tab'ı muammâga mâyildür.”(s.82), Mevlanâ Âsımî için: “Atası âbâdân kişidür. Sevdâ ve ticâret bile ma'âş ötkerür irdi. Özi tâlib-i ilmlig kılur hem nazm aytur.”(s.104).

Âşıkâne, Müştâkâne ve Derdmendâne

Bu terimlerden âşıkâne kelimesinin sözlük anlamı “aşka dair”, “aşkı anlatan”; müştâkâneninki “iştiyaklı”, “arzulu”; derdmendâneninki ise “dertli”dir. Nevâî, iki örnekte “âşıkâne”, iki örnekte “âşıkâne, müştâkâne” ve iki örnekte de “âşıkâne, derdmendâne” olmak üzere toplam altı şiir için bu sıfatları kullanarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Nevâî, yaptığı açıklamalarla bu sıfatları kullanma sebeplerini de söylemiştir.

Nevâî'ye göre âşıkâne olan beyitlerden ikisi vuslatı anlatması sebebiyle, birisi de derd ehlinin gönlünde fena ateşini yaktığı için âşıkânedir. Şâh Garîb Mîrzâ için: “Bu matla’ı dağı ‘âşıkâne tüşüptür.”(s.185), Hüseyin Baykara için: “Ve her âşıkâne matla’ bile derd ehli cânıga şu’le-i fenâ yakılğay ve her derdmendâne beyt bile aşk ehli könglige berk-i belâ çakılğay.”, Hüseyin Baykara için: “Bu matla’ yegâne ve be-gâyet âşıkâne vâki’ boluptur.”, Hüseyin Baykara için: “Vasl hevâsıda pervâz buyurganı âşıkâne ve müştâkâne tüşüptür.”, Hüseyin Baykara için: “Vasl hevâsıda pervâz buyurganı âşıkâne ve müştâkâne tüşüptür.”, Hüseyin Baykara için: “Bu matla’ hem âşıkâne hem derdmendâne tüşüptür.”(s.158).

Çâlâk

“Çâlâk”ın sözlük anlamı çevik, tezcanlı demektir. Herat tezkireleri arasından sadece Nevâî, bu terimi bir yerde kullanır ve şairin hareketli, canlı şiirler yazdığını ima eder. Mevlanâ Kanberî için: “Âmî kişi irdi ammâ nazm ayturda çâlâk irdi.”(s.42).

Garîb

Nevâî, ilginç, tuhaf, farklı, hiç görülmemiş anlamına gelen garîb terimini tam on iki yerde kullanır. Meselâ Şâh Garîb Mîrzâ maddesinde bu terim orijinal, farklı anlamında kullanılmıştır: “Bu matla’ı hâs hayâl ve garîb edâ tapıpdur kim:

Pârsâ yârimğa mey içmek şi’âr olmuş yana

Bes ki tartarımın sebû ignim figâr olmuş yana”

şeklindeki değerlendirmesiyle, Hüseyin Baykara için: “Asru garîb tertîb ve acîb terkîb tüşüptür. Garîb ma’nî vâki’ boluptur.”(s.185).

Ancak Mevlanâ Ayazî için: “Garîb şekillik kişi irdi. Etvârı ve sözi hem-hâh nazm-hâh nesr garîb irdi.”(s.49), Mîr Haydar-ı Meczûb için: “Nazmıda garîb ebyât vâki’ bolur irdi. Hem ol vaktde anga cezbe yetiştî kim akılı zâyil boldı.”(s.29), Mevlanâ Bekâ’î için: “Ammâ garîb hayaller kılur. Ammâ terkîbni rîş baglar.”(s.83) vb. değerlendirmeleri tuhaf, aykırı manaları içermektedir.

Nevâî’nin “garîb” sıfatını kullandığı bazı şairlerde verilen hüküm çok net değildir. Yine de aşağıdaki maddelerde daha önce görülmeyen, ilginç, yadırganan şiirler için kullanıldığını anlıyoruz. Zâva Kâdîsı için: Emîr Hüsrevning bazı mesnevilariga bu yakında tetebbu’ kılıpdur. Garîb hayaller kılıpdur. Ve özge nazmlar hem aytur.”, Mîrzâ Hâcî Soğdî için: “Egerçi ba’zı mahalde garîb nimeler tab’ıdın baş urar irdi.”(s.149), Mevlanâ Dâ’î için: “Garîb hayâl tapmak huzûrıda köp bolur.”(s.88), Mevlanâ Tâli’î için: “Tab’ı garâbet sarı meyllik şâ’irdür.”(s.23).

R a s t , H e m v â r , Y e k - d e s t

Nevâî, “bir çırpıda olma, düz yer, eğri büğrü olmama, doğru olma” manalarına gelen bu terimlerin her birine bir defa yer verir. Tezkireci bu terimleri sözlük anlamlarına paralel olarak beğendiği şiirler için kullanır. Mevlanâ Gıyaseddin için: “Ve nazmlarda Hz. Şeyhning Mahzenü’l-Esrârıga tetebbu’ kılıpdur. Rengîn ve hemvâr aytıpdur.”, Mîr Şâhî için: Anıng şi’rini çâşnî ve selâset ve yek-destlık ve letâfetde ta’rif kılmak hâcet imes.”(s.22), Hüseyin Baykara için: “El-hak rûşen ve rast tüşüptür.”(s.158). İlk olarak Nevâî tarafından kullanılan rast sıfatı, ‘Âşık Çelebi tarafından Anadolu’ya taşınır.

H o ş

Nevâî, güzel ve beğeni anlamı ifade eden “hoş” sıfatını “tab” ve “gûy” ekleriyle beraber on iki şair için kullanır. Seyyid Alî Haşimî için: “Seyyid Haşimî-neseb ve hoş-tab’ yigit irdi.”(s.11), Mevlanâ Ulâ’-i Şâşî için: “Hoş-tab’lıkka barça halâyık anı müsellemler tutarlar irdi.”(s.27), Hâce Ebû İshâk için: “Tâlib-i ilm ve hoş-tab’ yigit irdi.”(s.39), Seyyid Kâzımî için: “Hoş-tab’ ve sebük-rûh kişi irdi.”(s.39).

İki şairin tanıtımında “güzel söyleyen, tatlı dilli” anlamlarına gelen “hoş-gûy” terimine yer verilir. Mevlanâ Bedahşî için: “Ulug Big Mîrzâ zamânıda Semerkandda şu’arâ anı hoş-gûylıkga müsellemler tutupdurlar.”(s.17), Mevlanâ Ârifî için: “Begâyet fâzıl ve hoş-gûy şâ’ir irdi.”(s.18).

H û b , Y a h ş ı

Nevâî, “güzel ve iyi” anlamına gelen bu sıfatlardan “hûb”u on altı, “yahşı”yı da altmış yerde kullanır. Nevâî'nin, şairlik kabiliyetlerine hûb veya yahşı dedikleri şairlerden bazıları şunlardır: Mevlanâ Rûhî Yarzî, Muhammed Alî Şuganî, Mevlanâ Yarı, Mevlanâ Hac Ebu'l-Hasan, Mevlanâ Abdulvehhab, Seyyid Müslimî, Mîr Sa'îd, Mevlanâ Şevkî, Mevlanâ Mahvî ve Mîr Hâc. Mevlanâ Yarı için: “Hûb tab'ı bar irdi.”(s.52), Mevlanâ Hac Ebu'l-Hasan için: “Çün tab'ı hûb irdi şî'r ayturğa meşgûl boldı.”(s.20), Mevlanâ Abdulvehhab için: “Ammâ yahşı tab'ı bar irdi.”(s.2),vb.

Nevâî'nin hûb ve yahşı sıfatlarını ağırlıklı olarak kullandığı yerlerden birisi de şiir değerlendirmeleridir. Genelde beyitlerin olumlu anlamda derecesini tespit için kullanılmıştır. Hûb ve veya yahşı sıfatı otuz üç şairin şiir, beyit veya mısraları takdim edilirken kullanılan bir terimdir. Bunlar genelde “hûb vâki'dür”, hûb boluptur” veya “hûb tüşüptür” şeklinde kullanılmıştır. Mevlanâ Sâhib Belhî için: “Ve yine bir kasidesi cevâbıda bu matla' hûb vâki' dür.”(s.13); Hacı Mes'ûd Kûmî için: Bu matla'ı hûb boluptur.”(s.41), Mevlanâ Riyâzî için: “Gazelni be-gâyet hûb aytur irdi.”(s.102), Emîr Şeyhim Süheylî için: “Ve bu 'ıydıyye Kasidesining matla'ı hûb vâki' bolupdur.”(s.68), Mevlanâ Zahidî için: “Ve münâcâtıga anıng bu beyti yahşı tüşüptür.”, Dervîş Nazikî için: “El-kıssa bu yahşı Farisî matla' anıngdur.”(s.51), vb.

G a r r â

Aydın, parlak, güzel, gösterişli, vb. anlamlarına gelen “garrâ” sıfatı genelde örnek verilecek olan beyitler için kullanılmıştır. Nevâî, bu sıfatı iki yerde beğendiği şiirler için kullanır. Mevlanâ Riyâzî için: “Bu garrâ matla' anıngdur...”(s.55), Hüseyin Alî Celâyir için: “Andak ki bu tayife hem müselleme tutarlar. Sultan-ı Sahib-kıran atıga garrâ kasâyidi bar.”(s.156).

P e s e n d î d e

Sözlük anlamı, “beğenilmiş, seçilmiş” olan bu sıfatı Nevâî, sekiz yerde kullanır. Pesendîde sıfatıyla kimi zaman şiirler, kimi zaman da şairler değerlendirilmiştir. Mîr Şâhî için: “Gazeli egerçi azdur ammâ barça halâyık kaşıda pesendîde ve müstahsendür.”(s.22), Emîr Şeyhim Süheylî: “Kıçık yaşdın tab' âsârı ve zihn nümûdârı andın köp zâhir ve hamîde ahlak ve pesendîde ma'âş etvârıdın bâhir irdi.”(s.68), Mîr Hüseyin Muammâyî için: “Ança hamîde-ahlâk ve pesendîde-etvârı bar kim

şerhidin kalem tili ve kalem-zen iligi âcizdür. Ve vilâyet âsârı hâlidin peydâ ve fenâ nümûdarı zâtıdın hüveydâdur.”(s.112), Ahmed Hacı Big için: “Savtı hoş ve sîreti dil-keş ahlâkı hamîde ve etvârı pesendide yigitdür.”s.165), Sultan Ahmed Mîrzâ için: “Yahşî ahlâklık pesendide etvârlık dervişveş ve âdemî-şîve kişidür.”(s.183).

Dil - pe z î r

Sözlük anlamı, “gönle hoş gelen, cazip, güzel” olan bu sıfatı Nevâî, Emir Kasım'ın şiirini değerlendirirken “dil-peziirak” şeklinde kullanır. Emir Kasım Envâr için: “Her niçe alarning rütbesi şairlik pâyesidin yokarırakdur ve velâyet ehli zümreside vasfıdın taşkararak ammâ çün hakâyık u ma'ârif edâsıda nazm libâsı dil-peziirak uçun iltifât kılup irkendürler.”(s.3), Mevlanâ Zeynî'nin ise şairlik tabiatını “dil-peziir” terimiyle değerlendirmeye tabi tutar: “Dil-peziir tab'lık kişî irdi.”(s.46).

Ayrıca Nevâî, bir yerde “dil-pesend” ifadesini şairin görünüşünü değerlendirirken kullanır. Şeyh Sadrüddîn Revâsî için: “Şeyh zîbâ ve ra'nâ irdi. Şekli dil-pesend ü hakâyık ve ma'ârif ayıtmagı dil-firîb irdi.”(s.28).

B ü l e n d - p e r v â z

“Yüksekten uçan” anlamına gelen “bülend-pervâz” sıfatına bir kez yer verilir. Nevâî bu terimi “bir işin en iyisi, en önde geleni” anlamında kullanmıştır. Hüseyin Baykara için: “Aşk u mahabbet hevâsınınğ bülend-pervâzı Hâce Hafız-i Şîrâzî k.s. kelâmı tavrıda tüşüptür. Ve selâset u terkîbde anga yavşuptur.”(s.158).

B e d , Y a m a n

Nevâî'nin çok kullandığı eleştiri kelimelerinden birisi de kötü anlamına gelen “bed” veya “yaman” sıfatlarıdır. Nevâî, on altı şair için bu sıfatları kullanmıştır. Mevlanâ Cünûnî için: “Şî'ri yaman irmes ikendür.”(s.18); Mevlanâ Na'imî için: “Yaman tab'ı yok irdi.”(s.21), Mevlanâ Cennetî için: “Tab'ı yaman imes.”(s.79), Mevlanâ Harîmî için: Şî'ri yaman irmes.”(s.79), vb.

L a t î f , L e t â f e t

Latîf; yumuşak, hoş, güzel, letâfet ise güzellik, hoşluk, yumuşaklık manalarına gelmektedir. Nevâî bu terimle kimi zaman şairlerin doğal sanat gücü ve yeteneğini değerlendirmiş, kimi zaman da şiir değerlendirmiştir. O, bu terime beş kez yer verir. “Latîf”in şairlerin sanat güçlerini tespit

etmek için kullanıldığı yerler şöyledir: Mîr İslâm Gazalî için: “Gâyet-i letâfet-i tab’ının nazmga dağı iştigâl körgüzür irdi.”(s.11), Hüseyin Baykara için: “Kim ol hazret latîf tab’ının ve şerîf zihnidin baş urupdur.”(s.158), “Mir Hüsrevning latîf tab’larına hoş kilip bu ta’rifide mübâlaga kılğusıdur.”(s.158), vb.

Nevâî'nin latîf ve letâfet kelimelerini şiir değerlendirmesinde kullandığı örneklerden bazıları da şöyledir: Hüseyin Baykara için: “Bes latîf vâki’ boluptur.”(s.158), Mîr Şâhî için: Anıng şî’rini çâşnî ve selâset ve yekdestlık ve letâfetde ta’rîf kılmak hâcet imes.”(s.22), Mîr Hüseyin Muammâyî için: “ Ve muammâ fennining letâfet ve nâzûkligin ol yirge yitkürdi kim andın ötmek mümkün irmes. Ve hüküm kılssa kim bu yolnu bend kıldı.”(s.135), vb.

S e l î m , S e l â m e t

Sözlük manası “Kusursuzluk, noksansızlık, sağlamlık, sıhhatlilik, düzgünlük” olan selîm ve ve selâmet kelimeleri sözlük anlamlarına yakın kullanılmıştır. Nevâî, bu terimi üç yerde kullanır. Şirem ve Seyyid Mirzâ için “selîm-tab” ifadesini kullanırken; Sultan Hüseyin için de “tab’ı hem hâlî ez-selâmet imes”(s.159) ifadesini kullanır.

İ s t i k â m e t

Nevâî'nin sadece bir şairin sanat kabiliyetini anlatmak için kullandığı istikamet kelimesi de sağlamlık, doğruluk anlamlarını içermektedir. Mevlanâ Sâlimî için: “Ve musikide hem tasnîfler bağladı. Hem nefeside selâset bar. Ve hem tab’ıda istikâmet.”(s.79).

K a v î

Nevâî, kuvvetli, güçlü, sağlam anlamına gelen “kavî” sıfatını bir yerde hafıza için kullanır. Kîçik Mîrzâ için: “Hûb-tab’lık tîz-idrâklik şûh zihnlük kavî hâfızalık yigit irdi.”(s.184).

M ü s e l l e m

“Doğruluğu herkesçe kabul edilen, güvenilir” anlamına gelen bu terimi Nevâî, altı yerde kullanır. Mevlanâ Bedahşî için: “Ulug Big Mîrzâ zamânında Semerkandda şu’arâ anı hoş-gûylıkga müsellemler tutupdurlar. Ve Mirzanıng dağı köp iltifâtı bar irmiş.”(s.17), Mevlanâ Ulâ’-i Şâşî için: “Hoş-tab’lıkka barça halâyık anı müsellemler tutarlar irdi.”(s.27), Hüseyin Alî Celâyir için: “Ammâ kasîde üslûbı anıng hakkıdur. Andak ki bu tayife

hem müsellemler tutarlar. Sultan-ı Sahib-kıran atıga garrâ kasâyidi bar.”(s.156), Mevlanâ Yahya Sibek için: “Köp ulûm ve fûnûnda mâhir irdi. Sanâyi’ ve arûz fennide barça il anı müsellemler tutarlar irdi.”(s.10), Mevlanâ Sîmî için: “Nişâburdındur. Köp fazlı bar irdi. Şi’r ve mu’ammâ ve hat ve ‘inşâda asrıdağı bu fen ehli müsellemler tutar irdiler.”(s.14).

M e s e l

Sözlük anlamı örnek, numûne, manalı ve dokunaklı söz olan mesel kelimesi şiir değerlendirmesinde, “akıllarda kalacak şekilde söylenen şiirler, atasözü gibi kalıcı olan sözler” anlamına gelir. Nevâî, mesel kelimesini beş şairin şiirini tavsif ederken kullanır. Kelimeyi üç yerde yalın kullanırken, bir yerde “mesel-âmîz” şeklinde, bir yerde de “mesel-gûy” şeklinde kullanır. Mevlanâ Seyfî için: “Ve tahsîl esnâsıda nazmga meşgûl irdi. Andak ki şi’ri şöhret tuttu. Ve mesel tarîkin be-gâyet yahşı ayttı.”(s.69), Mevlanâ Esîrî için: “Hem imdi zuhûr kılğan şu’arâdındur. Ammâ nazmı henüz şöhret tutmaydur. Ve şi’ride mesel revîşi bar.”(s.116), Mîrzâ Hâcî Soğdı için: “Bu beytinde hayli söz rengi ve çâşnîsi bar kim:

Ohşattı kâmetingğa sanavberni bâğbân
Bîçâre bilmes irmiş elifdin tayağnı

Bu gına meselni yahşığına bağlağan üçün ümmîd ol kim Tingri anga rahmet kılmış bolğay.”(s.149), Mevlanâ Şükrî için: “Mesel-âmîz ayturda Mevlanâ Seyfiga tetebbu’ kılur. Ol üslûbda zihni yahşı bardur.”(s.116), Mevlanâ Tusî için: “Mesel-gûy ve gazel-gûy irdi.”(s.15).

M ü l â y i m

“Mülâyemet” şairlerin şiire olan yatkınlıklarını ve bu konudaki kabiliyetlerini ifade eden bir kelimedir. Nevâî bu terimi yirmi üç şairin şiir değerlendirmesinde kullanır. Örneklerin hepsinde mülâyemet terimi “tab” kelimesiyle beraber kullanılmaktadır. Nevâî, aşağıda ismi geçen şairlerin hepsi için: “Ammâ tab’ı nazmlarda mülâyim irdi.” şeklinde bir değerlendirmelerde bulunmuştur: Mevlanâ Kadimî, Hâce Yûsuf Mühne, Şeyh-zâde Ensârî, Mevlanâ Alî, Hacı Kemaleddin Udî, Mevlanâ Aynî, Mevlanâ Maksûd, Mevlanâ Mü’minî, Dervîş Abdullâh, Şâh Kulu Uygur, Mîr Alî Dost, Şîrem, Mîr Haydar, Hüseyin Alî Celâyir, Sultan Ahmed Mîrzâ, Babur Mîrzâ, Hâce Hâvend, Mevlanâ Esirüddin, Mevlanâ Emînî, Mevlanâ Celâleddin, Mevlanâ Şevkî, Mevlanâ Na’imî, Mevlanâ Âlîm.

N â z ü k

İnce, uygun ve hoş manalarına gelen “nâzûk” sıfatını Nevâî, iki yerde şiirdeki mananın değerlendirilmesinde, bir yerde hayalin değerlendirilmesinde, bir yerde de muammâ türünün değerlendirilmesinde kullanmıştır. Mevlanâ Nergisî için: “Kayda kim cüz’î rengîn söz yâ ma’nî-i nâzûk körse tasarruf kılurğa âdet kılıpdur.”(s.107), Şâh Garîb Mîrzâ için: “Şûh-tab’lık ve mutassarîf-zihnlük nâzûk-tahayyüllük ve dakîk-ta’akkulluk yigîtdür.”(s.185), Mîr Hüseyîn Muammâyî için: “ Ve muammâ fennining letâfet ve nâzûklığın ol yerge yitkürdi kim andın ötmek mümkin irmes. Ve hüküm kılrsa kim bu yolnı bend kıldı.”(s.40).

N e d î m v e ş

“Nedîm” kelimesinin sözlük anlamı “meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı, insanları güldüren, hoş sohbet kişi” demektir. Nevâî, nedîm kelimesini hiçbir zaman tek başına kullanmamış, “-şîve” ya da “-veş” ekiyle beraber kullanmıştır. Nevâî’nin Nedîmveş veya nedîm-şîve dediği şairlerin bir diğer özellikleri de “hezzâl” olmalarıdır. Bu durumda bu terim daha çok rindâne, levendâne, zevk ü sefayı anlatan, insanları eğlendiren şiirleri anlatmak için kullanılmış olmalıdır. Mevlanâ Burunduk için: Nedîmveş ve hezzâl kişi irmiş.”(s.17), Mevlanâ Bilâl için: “Nedîm-şîve ve şîrîn-gûy kişi irdi. Türkî ve Fârsî şî’rni yahşî aytür irdi.”(s.63), Mevlanâ Muzhir için: “Mevlanâ nedîm-şîve ve hezzâl kişi üçün hezl-âmîz eş’ârı ve kıt’aları köpdür.”(s.73), Mevlanâ Mukbilî için: “Nedîm-şîve ve hakîmveş kişîdür. Mecâliside emsâl ve nezâyir köp kiltürür.”(s.76).

R e n g , R e n g î n , R e n g î n - g û n e

Sözlükte “güzel, parlak, revnaklı, latif” anlamına gelen rengîn kelimesi, şiir değerlendirmelerinde çok fazla kullanılan tabirlerden birisidir. Nevâî, bu terime on sekiz kez yer vermiştir. Hâce İsmetullah için: “Ve Halîl Sultânning eş’ârının divanı ta’rîfide rengîn kasîdesi bar.”(s.9), Mevlanâ Ârifî için: Ve Gûy u Çevgân münâzarası da hem mesnevî bar. Rengîn aytıpdur.”(s.18), Hâce Mes’ûd Kûmî için: Köp rengîn ebyat hem şî’ri bar.”(s.41), Mevlanâ Safayî için: “Tab’ıdın gâh gâh rengîngine nimeler başurar irdi ki öz sâdeliği münâfisi irdi.”(s.56), Zâva Kâdîsî için: “Yahşî tab’lık yigîtdür. Mesnevîlerni rengîn aytur.”, Hâce İmâd için: “Mesnevîside hayli reng ü zînet bar. Leylî vü Mecnûnga tetebbû’ kılıpdur. Köp ildin yahşîrak tüşüptür. Ve gazel tavrıda dağı yahşî tab’ı bar.”(s.176).

Ş î r î n

Nevâî, beğendiği, hoşuna giden üç şair için “şîrîn” sıfatını kullanır. Mevlanâ Bilâl için: “Nedîm-şîve ve şîrîn-gûy kişi irdi. Türkî ve Fârsî şî’rni yahşî aytur irdi.”, Mevlanâ Ziyâ için: “Köngülge yakîn şîrîn-edâlık makbûlğına kişidür.”, Hüseyin Baykara: “Aceb nev’ şîrîn vâkî’ boluptur.”(s.158).

Revân

Nevâî, “revân” kelimesini altı şairin şiirlerinin değerlendirmesinde kullanır. İki şairde revân kelimesi “bedîhe” kelimesiyle beraber kullanılmıştır. Bu şairlerin hiç düşünmeden akıcı bir şekilde şiir söyleyebildikleri vurgulanmak istenmiştir. Mevlanâ Alî Şihâb için: “Hem-revân hem-puhte aytur irkendür. Ve ol zamân şu’arâsı andın yaman ayturlar irmiş.”(s.15), Mevlanâ Süleymanî için: “Babur Mirzâ hıdmetide bolur irdi. Ve bedîhanı revân aytur irdi.”(s.19), Hâce Müeyyed Dîvâne için: “Özi âşüfte-dimâg kişi irdi ammâ nazmı revân ve selîs vâkî’ bolur irdi.”(s.36), Seyyid Kâzımî için: “Ve şî’ri revân vâkî’ bolur irdi.”(s.39), Hâce Mes’ûd Kûmî için: “Mesnevîsi puhte ve gazelleri revân irdi.”(s.41), Mevlanâ Haverî için: “Bedîhani revân aytur irdi. Ve tab’ı hayli şûh irdi.”(s.54).

Puhte, Kemâle Erdirmiş

Sözlük manaları “pişmiş, olgun, gün görmüş” olan bu sıfatların, şiir değerlendirmelerinde kullanıldığı görülmektedir. Nevâî bu terimlerden “puhte”yi üç, “kemâle yitkürmek”i ise iki yerde kullanmıştır. Bu terimler kimi zaman genel bir şiir değerlendirmesi için kullanılırken, kimi zaman da belli bir nazım şeklini değerlendirmek maksadıyla kullanılmıştır. Mevlanâ Alî Şihâb için: “Hem-revân hem-puhte aytur irkendür.”(15), Mîr İslâm Gazalî için: “Ve anıng nazmda kemâli Hakîm Enverîning bu kasidesi cevâbıda kim...”(s.11), Hâce Mes’ûd Kûmî için: “Mesnevîsi puhte ve gazelleri revân irdi.”(s.41), Mevlanâ Aşkî için: “Kasîdeni puhte aytur irdi.”, Hâce Abdullâh Sadr için: “Ve inşâ fennide kemâlga yitkürdi..”(s.154).

Selâset

“Selâset”in sözlük anlamı “akıcı olma hâli, akıcılık”tır. Nevâî bu sıfatı beş kez hem genel şiir değerlendirmelerinde, hem de bazı nazım şekillerinin değerlendirmesinde kullanır. Mîr Şâhî için: “Anıng şî’rini çâşnî ve selâset ve yek-destlık ve letâfetde ta’rîf kılmak hâcet imes.”(s.22), Hâce Müeyyed Dîvâne için: “Özi âşüfte-dimâg kişi irdi ammâ nazmı revân ve

selîs vâkı' bolur irdi.”(s.36), Hüseyin Baykara için: “Aşk u mahabbet hevâsınıng bülend-pervâzı Hâce Hafız-i Şîrâzî k.s. kelâmı tavrıda tüşüptür. Ve selâset u terkîbde anga yavşuπτur.”, Hüseyin Baykara için: “Bu matla' selîs ü sâf u pâk tüşüptür.”(s.158).

S û z n â k , Â t e ş î n , O t l u k :

Sözlük manaları “yakıcı, ateşli” olan ve sözlük anlamlarına yakın kullanılan bu terimler, acı, ızdırap ve ayrılık konularını işleyen şiirlerin değerlendirmelerinde tercih edilmiştir. Nevâî, bu sıfatları, Hüseyin Baykara'nın yedi ayrı beytinin değerlendirmesinde kullanır: “Bu matla' sûznâk vâkı' boluπτur:

Tâze boldı bâg u könglümde firâk âzârıdur
Cilve kıldı gül nitey bagrımda hicrân hârıdur”

“Bu matla'da asru sûznâk edâ kılıpdur.”, “Bu matla'nı hem âteşin ve rengin hayâl kılıpdur.”, “Beytül-Hazen köygenining edâsı aceb otluk matla' tüşüptür.”(s.158).

Ş û h

“Şûh” çok hareketli, kıvrak ve şen anlamına gelir. Nevâî, bu terimi on dört şairin hepsinde de “tab” kelimesiyle beraber kullanmıştır. Dolayısıyla şairin tabiatı ve doğal sanatı değerlendirilmiştir. Seyyid Alî Haşimî için: “Ve şûh tab'ıga bu beyt şâhid-i adldür.”(s.11), Mevlanâ Bisâtî için: “Şûh tab'ı bar imiş.”(s.9), Mevlanâ Mesihî için: “Ve tab'ı şûh irdi. Yahşî eş'ârı bar.”(s.20), Mevlanâ Tahirî için: “Hem ol eyyâmda andın nazmlar nakl kılurlar irdi. Tab'ıda şûhluk bar.”(s.103), Mevlanâ Yarı için: “Tab'ıda hayli şûhluk bar.”(s.52).

Ş ü k û f t e

Sözlük anlamı “açılmış, şen, neşelendirici” olan “şükûfte” kelimesi şairlik gücünü tavsif etmek için kullanmıştır. Nevâî sadece Mevlanâ Helvâyî için “Şükûfte-tab'lık” terimini kullanılmıştır.(s.55).

P â k , P â k î z e , S â f

“Temiz, arınmış, saf, halis, vb.” anlamlarına gelen bu sıfatlar sözlük anlamlarına uygun kullanılır. Nevâî, bu sıfatlara altı kez yer verir. Bunlardan birisi zihn için, birisi şairlik tabiatı için, dört tanesi de şiir için kullanılmıştır. Seyyid Ahmed Mîrzâ için: “Selîm-tab' ve pâk-zihn kişî

irdi.”(s.183), Mevlanâ Hacı Muhammed için: “Tab’ı sâfi ve tefekkürî barça dikkatlarga vâfi.”(s.134), Hüseyin Baykara için: “Bu matla’ selis ü sâf u pâk tüşüptür.”(s.158), Derviş Mansur için: “Ve masnû’ kasîde ayıtpdur. ... Tarsî’ sanatı pâkîze vâki’ bolupdur.”(s.34), vb.

R û Ő e n

Aydın, parlak manalarına gelen “rûşen” kelimesini Nevâî, bir yerde zihin, bir yerde de Şiir değerlendirmesi için kullanmıştır. Sultan Mes’ûd Mîrzâ için: “Rûşen-zihnlîk ve müstahzen-tab’lık pâkîze-hısâl ve mahmûd-fi’âl yigîtdür.”(s.187), Hüseyin Baykara için: “El-hak rûşen ve rast tüşüptür.”(s.158).

Ç â Ő n î

“Tatlılık, hoşluk, lezzet, zevk ve tat” anlamına gelen çâşnî, Şiir değerlendirmelerinde çok kullanılan tabirlerden birisidir. Nevâî, terime on dört kez yer verir. Mevlanâ Şâhî, Mevlanâ Mukimî, Mevlanâ Kanberî, Mevlanâ Subhî maddelerinde her seferinde: “Şi’ride hayli çâşnî bar.” ibaresini kullanmıştır. Mevlanâ Sâhib için: “Tab’ıda cünûn çâşnîsi bar.”(s.87) derken; Mevlanâ Mahvî, Mevlanâ Ehlî, Mevlanâ Hakirî ve Ebubekir Mîrza maddelerinde: “Tab’ıda hayli çâşnî bar.”(s.179) demiŐtir. Yani çâşnî terimi bazı Şairlerin Şiirlerinin değerlendirilmesinde kullanılırken, bazılarının da Şairlik güçlerinin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Nevâî, Sultan Ahmed Mîrzâ maddesinde çâşnîsi olan bir beyti örnek olarak vermiştir: “Bu Türkçe matla’ı hem terkîbde hûb ve çâşnî vü hâletde mergûb vâki’ boluptur kim:

Ey sabâ ger sorsa hâlîm Şemmeî ol serv-i nâz
İvrülüp baŐıępa min ser-geştedin yitkür niyâz”(s.183)

H â s

Hâs kelimesi, “kendine özgülük, baŐkalarına benzememe” anlamına gelir. Nevâî, bu terimi sadece bir Şairin bulduğu hayali değerlendirirken kullanır ve bu hayalin olduğu beyti de nakleder. Şâh Garîb Mîrzâ için: “Bu matla’ı hâs hayâl ve garîb edâ tapıpdur kim:

Pârsâ yârimęa mey içmek Şi’âr olmuş yana
Bes ki tartarmin sebû ignim figâr olmuş yana”(s.185).

S â d e

“Sâde” sıfatı “değişiklik göstermeyen, hareketlilikten uzak” manasına gelmektedir. Nevâî, “sâde” terimini bir şairde sözlük manasıyla kullanır. Bu durumda sadelik şiir ya da şair için olumsuz bir anlam içermektedir. Mevlanâ Veysî için: “Ammâ şî’r hem aytur irdi. Asru sâde ve köp kişi irdi. Fakîr belki köprek yârânlar ta’accüb kılurlar irdi kim “âyâ ol bu nev’ sâdelîg bile nazm niçük aytur irkin!”(s.32).

M ü e s s i r

Sözlükte tesirli, okuyucuyu derinden etkileyen anlamına gelen bu kelimeyi Nevâî, sadece bir şairin şiirini değerlendirirken kullanır. Şâh Garîb Mîrzâ için: “Bu Farsî matla’ begâyet müessir vâki’ boluptur.”(s.185).

M e z e s i Y o k , B î - M e z e :

Tatsız, hoş olmayan anlamına gelen bu tabiri Nevâî, beğenmediği bir şiir için olumsuz anlamda kullanır. Mevlanâ Kâbilî için: “İttifâken bu şî’r bile hicv hem kılıpdur. Bâ-vücûd ol kim hiç mezesi yoktur. Ve kâfiyesi hem galatdur.”(s.80).

B î - n a z î r , M e ş h û r , M e r g û b , Ş ö h r e t :

Nevâî, bu sıfatlardan benzersiz anlamına gelen “bî-nazîr”i şiir değerlendirmelerinden ziyade şairlik veya kişilik için kullanır. Mevlanâ Katibî için: “Öz zamânının bî-nazîri irdi. Her nev’ şî’rga kim meyl körküzdî anga ma’ânî-i garîbe köp yüzlendi.”(s.7), Mevlanâ Abdül-Vahhâb için: “İnşâ fennide bî-nazîr irdi.”(s.158), Mîr Hand için: “İnşâ ve tarîh fennide bî-nazîrdür.”(s.158)

Nevâî, sekiz yerde meşhûr tabirini kullanır. Mevlanâ Ayazî için: “Anıng özi için ayıtkan meşhûr beyti bu durur. Besî hûb aytıpdur.”(s.49), Baba Şûrîde için: “Kasîde-hânlıkka ma’rûf ve meşhûrdur.”(s.118), Mevlanâ Cünûnî için: “Ammâ nazmda tab’ı hicv ü hezl sarı mâyil ikendür. Ve ol hicvi meşhûr irdi. Bitimek münâsib körünmedi.”(s.18), Mevlanâ Muzhir için: “Mevlanâ nedîm-şîve ve hezzâl kişi için hezl-âmîz eş’ârı ve kıt’aları köpdür. Ve meşhûrdur.”(s.73), Mevlanâ Zamânî için: “Ve şî’ri meşhûrdur. Ve divanı hem bar.”, Seyyid Abdülhak için: “Hoçan vilayetining kadısı işek birip sadr anı kâdî kılğanda bu kıtası meşhûrdur.”(s.83), Mevlanâ Şihâb için: Atası kim muammâga meşhûr irdi. Özi dağı muammâga köprek meşgûl bolur.”(s.139), Şeyh Âzerî için: “Ve şî’ri şöhrat tuttu. ...Ve divanı hem meşhûrdur.”(s.6).

Başta Nevâî olmak üzere tezkirecilerin çok kullandığı terimlerden birisi de “mergûb”dur. Rağbet gören, beğenilen anlamına gelen mergûb, “hûb” sıfatı ile beraber bir tür kalıp oluşturacak şekilde kullanılır. Nevâî, bu terime üç kez yer verir. Mevlanâ Rûhî Yarzî için: “Tab’ı hûb ve sülûkî mergûb kişi irdi.”(s.13), Sultan Ahmed Mîrzâ için: “Bu Türkçe matla’ı hem terkîbde hûb ve çâşnî vü hâletde mergûb vâkî’ boluptur kim:

Ey sabâ ger sorsa hâlim şemmeî ol serv-i nâz
İvrülüp başıĝpa min ser-geştedin yitkür niyâz”(s.183).

Mevlanâ Halef için: “Hulkda hûb netâyic-i tab’da il köngliga mergûb yigitdür.”(s.78).

Tezkirecilerin çok yoğun olarak kullandığı şiir ve şair değerlendirmelerinden birisi de “şöhret” terimi ile yapılanıdır. Nevâî, Mevlanâ Gedâyî için: “Babur Mîrzâ zamânında şi’ri şöhret tuttu.”(s.111), Mevlanâ Helvâyî için: “Şebâb eyyâmında fevt boldı. Ömri kısa için sözining şöhreti hem azdur.”(s.55), Mevlanâ Esîrî için: “Hem imdi zuhûr kılğan şu’arâındur. Ammâ nazmı henüz şöhret tutmaydur.”(s.116), Mevlanâ Seyfî için: “Ve tahsîl esnâsıda nazmga meşĝul irdi. Andak ki şi’ri şöhret tuttu.”(s.69), Mevlanâ Atâyî için: “Öz zamânında şi’ri Etrâk arasında köp şöhret tuttu.”(s.59), Emîr Şeyhim Süheylî için: “Ve eş’ârı il arasında şöhret tuttu. Nazmı ahvâli daĝı evc tuttu.”(s.68).

“ H â l î E z - ”

Boş deĝil anlamına gelen “Hâlî ez-” kalıbı orta dereceli şairlerin şiirleri için kullanılmaktadır. Nevâî, bu kalıbı dokuz şair için kullanır. Mevlanâ Zeynî için: “Egerçi âmî irdi ammâ şi’ri hâlî ez-rengî imes irdi.”, Mevlanâ Kemâlî için: “Anıng hem nazmı hemol nevâhîde halâyık arasında hâlî ez- imes irdi.”(s.60), Pehlevan Hüseyin için: “Çün hâlî ez-lutf-ı tab’ imes irdi.”(s.62), Emîr Levend için: Hâlî ez-fazl u tab’ imes irdi.”(s.98), Mevlanâ Vahdetî için: Bir nev’i nazmı bar ve tab’ı hâlî ez-rengî imes.”(s.99), Mevlanâ Fazlî için: Dervîşveş yigitdür. Tab’ı hâlî ez-rengî imes.”(s.108), Mevlanâ Hamid Gül için: “Lutf-ı tab’ıdın hâlî imes.”(s.119), Mevlanâ Nûr için: “Sâde ve abdâlveş kişidür. Ammâ hâlî ez-tab’î imes.”(s.142), Sultan Hüseyin için: “Tab’ı hem hâlî ez-selâmet imes.”(s.158).

M â h i r , M a h â r e t

Hünerli, becerikli anlamına gelen bu terime Nevâî dört kez yer verir. Bu terim daha ziyade farklı nazım türlerinde kabiliyeti olan şairler için

kullanılmaktadır. Meselâ Mevlanâ Sâhib Belhî için: “Bâ-vücûd şi’r fennide mahâretlik kişi irdi.”(s.87), Mevlanâ Ehlî için: “Nazmlardın her sınıf şi’rde mehâretlik kişidür.”(s.107), Mîr Ataulâh için: “Bâ-vücûd dânişmendlik şi’r ve muammâ ve sanayi’da dağı mahâret peydâ kıldı.” (s.107), Mîr İmâd Meşhedî için: “Ve muammâ fennide hem mahareti bar irdi.”(s.37).

M â y i l

Meyleden, yatkınlığı olan anlamına gelen bu terim altı yerde kullanılmıştır. Nevâî bu terimle şairlerin hangi konulara yatkınlıkları olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hâce Fazlullah Ebu'l-Leysî için: “Şi’r ve muammâga dağı mâyil irdi.”(s.27), Seyyid Kâzımî için: “Ve tab’ı hezlgâ mâyil irdi.”(s.39), Mevlanâ Hacı Nücumi için: “La’ubâlî kişi ve tab’ı hezlgâ mâyil irdi.”(s.41), Seyyid Kutub Lekedeng için: “Ve anga mu’teriz ve müte’arrız meclis ehlidin ize körmekte mihter şerik ve nazmlardın ol nâ-keskinening meyli muammâga köprek vâkı’ bolgan...”(s.76). Mîr Sa’îd için: “Yahşı tab’ı bar irdi. Türkçeye meyli köprek irdi.”(s.63), Mîrek Hüseyîn için: “Ve tab’ı imdi nazmlarga mâyil boluptur.”(s.175).

T ü r k â n e

“Türkâne” terimi hakkında tezkireciler çok net değerlendirme ve açıklamalarda bulunmamıştır. Ancak bazı değerlendirmelerden, kelimenin acemice, kalınca anlamlarına gelecek şekilde olumsuz bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Hem Nevâî, hem de Hasan Çelebi'nin bazı değerlendirmeleri bunu göstermektedir. Bu terimi üç kez kullanan Nevâî'nin, Ebubekir Mirzâ maddesinde “Egerçi elfâzı Türkânerakdur ammâ tecnîsini yahşı tapıpdur.”(s.179) şeklindeki ifadesi kelimeye olumsuz anlam yüklediğini göstermektedir. Hasan Çelebi'nin “Türkâne” kelimesini soğuk anlamına gelen “bârid” kelimesiyle beraber kullanması ve bu tür şiirleri “nâ-makbûl” görmesi kelimeye yüklenen anlam hususunda daha net bilgi vermektedir.

Nevâî, Mevlanâ Latîfî için: “Ammâ mundak didiler kim tab’ı hayli şûh ikendür. Egerçi Türkânedür kâyilining şûh-tab’lığı ma’lûm bolur.” (s.60), Sultân İskender-i Şîrâzî'nin tuyuku Ebâbekr Mirzâ'nınki ile karşılaştırılır ve: “Burunğı tuyukdın bu Türkânerakdur.”(s.179) denilir.

T u r f a

Yeni, taze, orijinal, görülmedik anlamına gelen bu kelimeyi Nevâî bir yerde kullanır. Mevlanâ Hurremî için: “Ve anıng meddâhlığıda til âciz ve

akl kâsırdur. Bâ-vucûd munça turfalık şî'r hem aytur ve anda kişini pesend kılmas.”(s.75).

İhtirâ'

Esas itibariyle şairin doğal gücüne ait bir mesele olan yaratma hâli ve yeteneği, tezkirecilerin üzerinde önemle durduğu bir sanat olayıdır. Genelde “ihtirâ” tabiriyle anlatılan yaratma hâli tezkirelerde fazla bir açıklamaya tabi tutulmadan muğlak bırakılan konulardan birisidir. Nevâî, dört şairin şiiri için bu tabiri kullanır ve her seferinde de bahsi geçen şiirlerin niçin “ihtirâ” oldukları konusuna açıklık getirir. “İhtirâ'nın sebeplerinden birisi bulunan orijinal bir rediftir, bir diğeri sanat ehli için yapılan letâyiflerdir, vb. Hüseyin Baykara için: “Bu redîf hem gûyâ ki şerîf tab' ve latîf zihning ihtirâ'idur kim işilmeydür. Be-gâyet şîrîn ü dilpezîr ve rengîn vâkî' boluptur.”, Hüseyin Baykara için: “Kafiye ve redîfi ol hazretning bu fende müctehd tab'ının ihtirâ'idur.”(s.158), Mevlanâ Kâtibî için: “Öz zamânının bî-nazîri irdi. Her nev' şî'rga kim meyl körküzdi anga ma'ânî-i garîbe köp yüzlendi. Be-tahsîs kasâyidde belki ihtirâ'lar hem kıldı.”(s.7), Mevlanâ Seyfî için: “Ve san'at ve hirfe ehli için hem köp letâyif nazm kılıptur. Ve ol tarîkda muhteri'dür.”(s.69).

Tasarruf

Genel anlamda tasarruf, sanat unsurlarını amacına uygun bir şekilde kullanabilme, alışılmışın dışına çıkma, kendine özgü bir durumu ortaya koyabilme hâlidir. Nevâî, “tasarruf” terimini on şair kullanır. Mevlanâ Şevkî için: “Türkî ve Farsîde tab'ı yahşı tasarruf kılır.”(s.77), Mevlanâ Abdülhak için: “Dagı küçük yaşıda muammâ fenniga şürû' kıldı. Mütesarrıf yahşığına tab'ı bar.”(s.83), Mevlanâ Ziyrekî için: “Tab'ıda tasarruf neş'esi bar.”, Mevlanâ Sa'd için: “Mutasarrıf tab'lık şairdür. Ve tab'ıda hayli hayâl-engîzlik bar.”(s.116), Mevlanâ Ayânî için: “Hayli tasarrufluk tab'ı bar.”(s.94), Mevlanâ Nâzîrî için: “Yahşı tab'lık yigitdür. Zih-nide tasarruf bar.”(s.122), Mevlanâ Şemsî için: “Andak ma'lûm bolur kim tab'ıda hayli tasarrufluk ve şûhluk bar.”(s.170).

Bedîhe

“Düşünmeden söylenen güzel söz” anlamına “bedîhe” kelimesi altı şairin şiiri hakkında kullanılmıştır. Nevâî, bedîhe kelimesine “revân”la beraber, “bedîhesi revândur” şeklinde yer verir. Mevlanâ Süleymanî için: “Babur Mirzâ hıdmetide bolur irdi. Ve bedîhanı revân aytur irdi.”(s.19),

Mevlanâ Haverî için: “Bedîheni revân aytur irdi. Ve tab’ı hayli şûh irdi.”(s.54), Mevlanâ Şehidî için: “Ammâ bu tarikları ca’lî-reng hem bar. Bedîhesi revândur.”(s.173).

C e v d e t (i T a b ’)

Bu terim, çeşitli sanat faaliyetlerinde, şairin yaratılışının verimlilik ve gürlüğünü, kısırlıktan uzaklığını ifade eder. Nevâî sadece bir şairde zihnin şiir yönünden verimliliğini ifade etmek için kullanır. Baysungur Mirzâ için: “Tab’ı dikkatlik ve zihni cevdetlik nazm âyini dağı anga makbûl ve gâhî ol fikrge meşgûl.”(s.181).

D i k k a t

Genel bir anlam ifade eden bu tabir, zihnin, hareket ve faaliyetlerinde son derece incelik ve özen içerisinde olması şeklinde yorumlanabilir. Nevâî, dokuz şairde “dikkat” terimini kullanır. Mevlanâ Yahya Sibek için: “Anıng tab’ı dikkatini her kişi biley dise Şebistân-ı Hayâl digen kitâbını körsün.”(s.10), Mevlanâ Rûhî Yarzî için: “Bülbül bile Gül ve Şem’ bile Pervâne arasında münâzara bitipdür. Anda köp dikkat körgüzüpdür.”(s.13), Şeyh Kemal Türbetî için: “Köp dikkatlik tab’lık kişi irdi.”(s.34), Mîr Ataullâh için: “Anıng tab’ı dikkatiga bu beyt delîl-i besdür.”(s.128).

T î z l i k

“Tîz” kelimesi tezkirecilerin kullanımlarından anlaşıldığına göre çabuk ve kolay yaratabilmek anlamına gelmektedir. Kîçik Mîrzâ için: “Hûb-tab’lık tîz-idrâklik şûh zihnlük kavî hâfızalık yigit irdi.”(s.184).

M e v ’ i z a

Nevâî, öğüt ve ders içeren eserlerin genellikle “mev’iza tarîkida” olduklarını belirtir. Hüseyin Baykara için: “Bu beyt mev’izâ tarîkida müfid bitipdür.”(s.158), Hâfız Yarı için: “Mevizada insâf bâbıda bu beyt anıngdur.”(s.174).

S a n a t

Nevâî, “sanat”la ilgili tavsiflerinin çoğunda ayrıntıya girmiş, sanat hakkında bazı ipuçları vermiştir. Üç yerde sanâyi ile beraber arûz kelimesine yer vermekle sanatı, şiirle ilgili bilgilere sahip olmak anlamında kullanmıştır. Mevlanâ Yahya Sibek için: “Köp ulûm ve fûnûnda mâhir irdi. Sanâyi’ ve arûz fennide barça il anı müsellemler tutarlar irdi.”(s.10), Mevlanâ

Salihî için: “Ve şî’r ayturdın songra arûz öğrendi. Ve sanâyi’din dağı sâhib-i vukûf boldı.”(s.170), Derviş Mansur için: “Arûz ve sanâyi’de mevlanâ Yahyâ Siybek şâgirdi idi. İki arûz tasnîf kıldı. Ve masnû’ kasîde aytıpdur. ... Tarsî’ sanatı pâkîze vâki’ bolupdur.”(s.34).

Nevâî, iki şairin değerlendirmesinde ise sanat teriminden sonra bazı edebî sanatlardan bahsetmekle sanatı bir belagat terimi olarak kullanmıştır. Mîr Ataullâh için: “Kâfiye ve mütevassıt okur irdi. Danişmend bolgunça bir nev’ müstahsen ma’âşka muvaffâk boldı kim andın artuk mümkün irmes. Bâ-vücûd dânişmendlik şî’r ve muammâ ve sanayi’da dağı mahâret peydâ kıldı. Ve muammâga köp meşgûl irdi. Hâlâ sebak kesretidin anga evkâtı vefâ kılmas. Ammâ sanayi’de kitabî tasnîf kılıptur. “Bedâyi’-i Atayî”ga mevsûfdur. İmdi beyâzga bardı. Ma’lûm imes ki hiç kişi ança câmi’ ü müfîd kitâb bitimiş olgay. Bâ-vücûd ihtisâr-ı maklûb-ı müstevî sanatıda kim andın müşkilrak san’at bolmas. Şî’ride vezin kâfiye ve redifle mukayyed imes ise mu’âf bola alur.”(s.128), Hüseyin Baykara için: “Ve ma’nîsi şî’r sanâyi’idin tecâhül-i ârif üslûbıda hoş vâki’ boluptur.”(s.158).

H a y â l

Nevâî, bazı şairleri değerlendirirken, ayrıntıya girmeden “hayal”ın varlığına dikkat çeker. Mevlanâ Sa’d için: “Mutasarrıf tab’lık şairdür. Ve tab’ıda hayli hayâl-engîzlik bar.”(s.116), Mevlanâ Muhammed Arab için: “Dimagi habt irdi. Ve hayali Mir Haydar hayali bargan sarı bardı.”(s.29), Mevlanâ Riyâzî için: “Bu ma’nîga tahallusı delîldür kim hem nimerse kim hayâl kılma irdi aytur irdi ve dir irdi.”(s.55)

Kimi zaman da tezkireciler, “hayal” terimiyle ne kastettiklerini değişik vesilelerle açıklarlar. Bu açıklamalar bazen hayal teriminin önüne bir sıfat getirmekle olur. Bu sıfatlar; “hâs, dakîk, garîb, vb.” Nevâî, Mevlanâ Bekâ’î için: “Songra şî’r ayta başladı. Ammâ garîb hayaller kılır.”; Mevlanâ Dâ’î için: “Garîb hayâl tapmak huzûrıda köp bolur.”, Şâh Garîb Mîrzâ için: “Bu matla’ı hâs hayâl ve garîb edâ tapıpdur kim:

Pârsâ yârimğa mey içmek şî’âr olmuş yana
Bes ki tartarın sebû ignim figâr olmuş yana

Bu fakîr bu ma’nini işitgeç hoş-hâl bolup Mir Hüsrevning bu dakîk hayâlige âferînler okudum.”, Zâva Kâdîsı için: Emîr Hüsrevning bazı mesnevarıga bu yakında tettebbu’ kılıpdur. Garîb hayaller kılıpdur. Ve özge nazmlar hem aytur.”(s.185).

M a ' n â

Nevâî, bazı şairlerin şiirleri için “garîb ma'nî” tamlamasını kullanır ve orijinal manayı kasteder. Mevlanâ Katibî için: “Her nev' şî'irga kim meyl körküzdi anga ma'ânî-i garîbe köp yüzlendi. Be-tahsîs kasâyidde belki ihtirâ'lar hem kıldı. Hüseyin Baykara için: “Garîb ma'nî vâki' boluptur.”, Hüseyin Baykara için: “Ma'nîde bu matla' garîb edâ tapıptur.. “...aceb yahşı edâ kılıptur.” Beytül-Hazen köygenining edâsı aceb otluk matla' tüşüptür.”, Mîr Hüsrev Hinduça eş'ârıda bir acîb gaib ma'nî aytıptur...”(s.158).

Nevâî, bazı şiirlerin “nâzik ma'nî” veya “nâdir ma'nî” içerdiğini söyleyerek de ince, az görülen manayı kasteder. Mevlanâ Nergisî için: “Kayda kim cüz'î rengin söz ya ma'nî-i nâzük körse tasarruf kılurğa 'âdet kılıptur. İnşallah andak kim tahallusığa tagyîr birdi bu 'âdetka hem tagyîr birgey.” ve “Mezkûr bolgan tahallüs bile nazm aytur irdi. Anı “Âhî”ga tebdîl kıldı. Sebebin soruldı irse âbâdânga cevâb aymadı. Kayda kim cüz'î rengin söz yâ ma'nî-i nâzik körse tasarruf kılurğa âdet kılıptur. İnşallah andak kim tahallüsiga tagyîr birdi. Bu âdetiga hem tagyîr birgey.”(s.107), Hüseyin Baykara için: “Bu nâdir ma'nîdür...”(s.158).

E d â

Edâ kelimesiyle tarz, gidiş, anlatımın tümünün, şairin biçimlendirdiği son şeklin kast edildiği tahmin edilebilir. Nevâî, edâ üzerinde en fazla duran tezkirecilerdendir. Özellikle Baykara'ya ait bazı şiirlerin değerlendirilmesinde, diğer tezkirecilerin kullandığı bazı sıfatlara ek olarak, “sûznâk, bedî', dil-keş, müessir, nev', vb. sıfatları edâyla beraber kullanmıştır. Hüseyin Baykara için: “Besî hûb bu nev' edâ kılır.”, Hüseyin Baykara için: “asru müessir edâ tapıptur...”, Hüseyin Baykara için: “ Bu matla'da asru sûznâk edâ kılıptur.”, Hüseyin Baykara için: “...Dil-keş edâ kılıptur.”, Hüseyin Baykara için: “...Bedî edâ tapıptur ve garîb müeddâ boluptur.” (s.158).

Nevâî bazı şairler için edâ ile beraber “hûb, hoş, garîb, vb. sıfatları kullanır. Hüseyin Baykara için: “Ma'nîde bu matla' be-gâyet hûb edâ tapıptur.”, Hüseyin Baykara için: “...Hûbrak vech bile edâ kılıptur.”, Hüseyin Baykara için: “Ma'nîde bu matla' garîb edâ tapıptur.. “...aceb yahşı edâ kılıptur.” Beytül-Hazen köygenining edâsı aceb otluk matla'

tüşüptür.”, Şâh Garîb Mîrzâ için: “Bu matla’ı hâs hayâl ve garîb edâ tapıpdur kim:

Pârsâ yârimğa mey içmek şi’âr olmuş yana
Bes ki tartarımın sebû ignim figâr olmuş yana”(s.185)

Ebâbekr Mîrzâ’nın bir tuyuğu için: “Egerçi ba’zı elfâzı Türkânerakdur ammâ tecnîsini yahşî tapıpdur.”(s.179), Emir Kasım Envâr için: “Her niçe alarınğ rûtbesi şairlik pâyesidin yokarırakdur ve velâyet ehli zümreside vasfıdın taşkararak ammâ çün hakâyık u ma’ârif edâsıda nazm libâsı dil-pezirrak uçun iltifât kılup irkendürler.”(s.138).

D. Edebî Kültür ve Gelenek Açısından Şair

1. Mahlâs

Nevâî otuz civarında şairin “*Mahlâsı*” ile ilgili bilgi verir. Nevâî bazı şairlerin sadece mahlâsını vermekle yetinir: Mîr Müflisî, Mîr Yedigâr, Mîr İmâd Meşhedî, Şâh-ı Bedehşan, Mevlânâ Yûsuf Muhammed ‘Alî ve Mevlânâ Sâfî.

Bazı şairlerin çeşitli vesilelerle mahlâslarını değiştirdiğini bildirir. Mevlânâ Karşî, Mevlânâ Nergisî, Mevlânâ Cânî, Mevlânâ Zamânî ve Mevlânâ Nergisî. Mesela Mevlânâ Yahya Sibek için: “Evvêl Tuffâhî tahallus kılur irdi. Songra Fettâhî tahallus kıldı. Ammâ Humârî ve Esrârî hem tahallus kılıpdur.”(s.10) der.

Bazı şairlerin de meslekleri veya kabiliyetleri itibariyle bu mahlâsları aldığını anlatır. Mevlânâ Kevkebî ve Mevlâna Yûsuf Şâh için: Kâtib tahallus kılur irdi. Kitâbet fennide müte’ayyen kişi irdi.”(s.39), Mevlânâ Riyâzî için: “Bu ma’nîga tahallusı delîldür kim hem nimerse kim hayâl kılur irdi aytur irdi ve dir irdi. Ve baglar irdi.”(s.102).

Bazı şairlerin ise karakterleri veya görünüşleri ile mahlâsları arasında bağ kurar. Pehlevan Hüseyin için: “Divâne tahallus kılur irdi. Fi’l-vâki’ abdâlveş ve be-gâyet içküçi kişi irdi.”(s.62), Mevlânâ Bû-Alî için: “Dîvânevâr yürür. Dîvâne bolmasa irdi Bû-Alî tahallus kılur mu irdi?”(s.106), Mevlânâ Şerârî için: “Gûyâ rengide hamrat bar için bu tahallusnu ihtiyâr kılıptur.”(s.120)

Nevâî, bazı şairlerin mahlâslarını doğrudan söyler, fakat bu mahlâsları alış sebebi üzerinde durmaz. Mîr Müflisî için: “Ve bu tahallusı il içinde meşhûrdur.”(s.30), Mîr Yedigâr için: “Seyfî tahallus kılur irdi.”(s.31), Mîr

İmâd Meşhedî için: “Mûsevî tahallus kılır irdi.”(s.37), Şâh-ı Bedehşan için: “La’lî tahallüs kılır irdi.”(s.37), Mevlanâ Yûsuf için: “Bedî’î tahallus kılır irdi.”(s.56), Muhammed ‘Alî için: “Garîbî tehallus kılır irdi.”(s.63), Hüseyin Alî Celâyir için: “Tufeylî tahallus kılır irdi.”(s.148).

Nevâî, kimi şairlerin mahlâslarını alış sebeplerini belirtmiştir. Bu sebeplerin başında meslek, memleket ve şairlerin fiziksel özellikleri gelmektedir: Mevlanâ Yûsuf Şâh için: “Kâtib tahallus kılır irdi. Kitâbet fennide müte’ayyen kişi irdi.”(s.39), Mevlanâ Müşrifî için: “Nüvisendelikdin birer nime vukûfî bar. Gûyâ kuş-hâne müşrifî irdi kim tahallusı hem bolur. Gâhî ol işni terk kılır. Ve yene gâhî peşîmân bolur.”(s.83), Mevlanâ Nakîbî için: “Mîr Abdülkâdir Nakîb musâhibligi cihetidin bu tahallusnu ihtiyâr kılıpdur.”(s.86), Mevlanâ Kevkebî için: “Müneccim yigitdür. Öz fenniga münasib tahallus ihtiyâr kılıpdur. Fakîr andak hayâl kılır min kim anı körmey min. Bazı yaranlar dirler kim körüp sin. Hâtırğa kilmedi.”(s.115).

Nevâî, Mevlanâ Cânî için: “Cürcanlıkdur. Reyhânî tahallüs kılır irdi. Vilâyeti münasebeti bile Cânî tahallus buyuruldı.”(s.85), Mevlanâ Herâtî için: “Ni yerlik irkeni tahallusdın zâhirdür.”(s.106), Mevlanâ Sâfî için: “Kûh-ı Sâf şeyh-zâdeleridindür. Tahallusı hem anga delâlet kılır.”(s.106), Mevlanâ Şerârî için: “Gûyâ rengide hamrat bar üçün bu tahallusnu ihtiyâr kılıptur.”(s.120).

Bazı tezkirelerde ise bizzat tezkireciler, şairlerin mahlâsları üzerine, daha çok şahsî kanaatlarını yansıtan açıklama ve yorumlarda bulunurlar. Nevâî, beş şairin mahlâsı hakkında şahsî yorumlarına yer vermiştir. Mevlanâ Riyâzî için: “Bu ma’nîga tahallusı delîldür kim hem nimerse kim hayâl kılsa irdi aytur irdi ve dir irdi. Ve bağlar irdi.”(s.55), Pehlevan Hüseyin için: “Divâne tahallus kılır irdi. Fi'l-vâki’ abdâlveş ve be-gâyet içküçi kişi irdi.”(s.62), Mevlanâ Zülâlî için: “Gazel-fürûşluk kılır. Zihni serçeşmesidin nazm zülâlî sâfî zâhir bolur. Bu cihetdin anga Zülâlî tahallus tapıldı.”, Mevlanâ Bû-Alî için: “Dîvânevâr yürür. Dîvâne bolmasa irdi Bû-Alî tahallus kılğay mu irdi?”(s.106), Mevlanâ Kallâşî için: “Etvârî tahallusıga münâsib kişidür. Gûyâ uşbu münâsebetdin bu tahallusnu ihtiyâr kılıpdur.”(s.111).

Nevâî'nin üzerinde durduğu önemli hususlardan birisi de şairlerin mahlâslarını değiştirmesi ve bunun sebebidir. Mevlanâ Yahya Sibek için: “Evvel Tuffâhî tahallus kılır irdi. Songra Fettâhî tahallus kıldı. Ammâ Humârî ve Esrârî hem tahallus kılıpdur.”(s.10), Baba Sevdayî için: “Evvel

Haverî tahallus kılır irdi. Gayb âleminin anga cezbe yitti kim aklı zâyil ildin çıkıp baş ayag yalang divâneler dik tag u deştden kizerdi. Öz hâliga kilip il arasığa kirgrndin songra Sevdayî tahallus kıldı.”(s.16), Mevlanâ Nergisî için: “Mezkûr bolgan tahallüs bile nazm aytur irdi. Anı “Âhî”ga tebdîl kıldı. Sebebin soruldu irse âbâdânga cevâb aymadı. Kayda kim cüz’i rengîn söz yâ ma’nî-i nâzik körse tasarruf kılurğa âdet kılıpdur. İnşâllah andak kim tahallüsige tagyîr birdi. Bu âdetige hem tagyîr birgey.”(s.107), Mevlanâ Zamânî için: “Vefâyî tahallus kılır irdi. Fakîr iltimâsı bile “Zamânî”ga tagayyür birdi. İki cihetdin bir cihet bu kim Sultân Bediüzzamân Mirzâ mülazimi irdi. Yene bir cihet bu kim Ahmed Hâcî Beg. Vefâyî tahallus kılır. Ve şî’ri meşhûrdur. Ve divanı hem bar. Münasib irmes irdi kim ulug kişige bî-cihet tahallusda şerik bolgay.”(s.115).

2. Üslûp, Tarîk, Tarz

Üslûb, tarz, tarîk, vb. tabirler herhangi bir edebiyat alanı, dalı, türü veya edebiyat için genel bir isim ya da ifade şekli olarak kullanılır. Nevâî, dokuz şairin tanıtımında bu tür ifadeler yer vermiştir. Nevâî, bu terimler içinde en çok “üslûb”u kullanmıştır. Bu terim bazen şiir için genel bir ifade, bazen belli bir tür veya şekil için kullanılmıştır. Mevlanâ Katibî için: “Her takdîr bile insâf oldur kim anıng asrıdın bu küngece anga gâlib-i mahz şî’rning barça üslûbıda kişî yoktur.”(s.7), Mevlanâ Seyfî için: “Ve tahsîl esnâsıda nazmga meşgûl irdi. Andak ki şî’ri şöhret tuttu. Ve mesel tarîkin be-gâyet yahşî ayttı.”(s.69), Sultan Ahmed Mîrzâ için: “Tab’ı hem şî’r üslûbıda mülâyim tüşüptür.”(183), Mevlanâ Şükrî için: “Mesel-âmîz ayturda Mevlanâ Seyfîge tettebbu’ kılır. Ol üslûbda zihni yahşî bardur.”(s.116), Hüseyin Alî Celâyir için: “Ammâ kasîde üslûbı anıng hakkıdır. Andak ki bu tayife hem müsellemler tutarlar. Sultan-ı Sahib-kıran atığa garrâ kasâyidi bar.”(s.156), Mevlanâ Ehlî için: “Nazmlardın her sınıf şî’rde mehârethîg kişîdür. Be-tahsîs kasîde üslûbıda niçe katla Şîrâzdın rengîn kasîdeler aytıp yiberip irdi.”(s.107), Hüseyin Baykara için: “Bu beyt mev’izâ tarîkida müfid bitipdür.”(s.158), Mevlanâ Seyfî için: “Ve san’at ve hirfe ehli için hem köp letâyif nazm kılıptur. Ve ol tarîkda muherri’dür.”(s.69).

3. Fesâhat, Belâğat

Fesahat, kelime ve sözün gramer kuralları ve dil musikisi uyarınca kusursuz, düzgün ve âhenkli bir biçimde kullanılması olarak tanımlanabi-

lir. Belagat de bir kelime veya sözün fasih olması şartıyla kullanıldığı yerin veya durumun şartlarına, gereklerine ve özelliklerine uygun bir yolda kullanılması demektir. Nevâî, tezkiresinde iki şairi fesahat ve belagat açısından değerlendirmiştir. Bunlardan Hüseyin Baykara'nın değerlendirilmesi mecazlı ifadeler içermektedir: “Ve alarning ruhâniyetidin Sultân-ı Sâhib-kıran hümâyun tab'ıga kim fesâhat bahrınıng semîn-gevheridür nûr ve safâlar birsün ve belâgat burcınıng münîr ahteridür sürûr u zıyâlar yitkürsün.”(s.158), Mevlanâ Kevserî için: “Kabûliyyetlik hoş-sohbet şîrîngûy ve fasîh-zebân ve dânişmend kişi irdi.”(s.84).

4. Yabancı Dil ve Edebiyatlar

Nevâî, tezkiresinde, çoğunluğu Farsça yazan şairler olmak üzere, Türkçe yazan şairlere de yer verdiği için; birden çok dil bilen ve bu dillerde eserler veren şairleri özellikle belirtmiş ve onların bu yönlerini vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Nevâî'nin birden çok dilde şiir yazdığını söylediği şairler Türk şairleridir ve genelde ikinci şiir dilleri Farsça'dır.

Nevâî'nin tezkiresinde Türkçe yazan şairler azınlıkta olduğu için, bu dilde şiir yazarlar genelde “Türkî-gûy” terimi ile tanıtılmıştır. Mevlanâ Atâyî, Mevlanâ Mukîmî, Mevlanâ Kemâlî, Mevlanâ Gedâyî, vb.

Nevâî, Türkçenin dışında bir dille şiir yazan şairleri tanıtırken, genellikle yabancı dildeki başarıları üzerinde durmuştur. Mevlanâ Yakînî için: “Türkî ve Farsî şî'r aytur irdi.”(s.59), Mevlanâ Bilâl için: “Türkî ve Fârsî şî'rni yahşı aytur irdi.”(s.63), Emîr Şeyhim Süheylî için: “Egerçi Türkçe şî'rğa meşgüllük az kılır.”(s.68), Mevlanâ Şevkî için: “Türkî ve Farsîde tab'ı yahşı tasarruf kılır.”(s.77), Sâkî için: “Türkî ve Farsî şî'rde rüşdi bar irdi.”(s.164).

Nevâî, sadece bir şairde Arapça'yı mevzu etmiştir. Sultan İbrahim Müşâ'sa' için: “Ve Arabî şî'rni yahşı aytur.”(s.131).

5. Üstâdlık

Nevâî de üstâdlık meselesine çok önem vermiş ve şairlerin bu yönlerini özellikle vurgulamıştır. Mevlanâ Rûhî Yarzî için: “Serahs vilâyetidin Nârî-derîn ve Yâzırğaça köprek tab' ehli anıng zamânıda anga şâgird irdiler.”(s.13), Mevlanâ Abdül-Vahhâb için: “Meşhedning şu'arâ ve zurefâsı kadıga şâgird irdiler.”(s.2), Mevlanâ Burunduk için: “Nedîmveş ve hezzâl kişi irmiş. Ve ol zamân şu'arâsınıng tilidin korkup anıng cânibini köp ri'âyet kılır irmişler ve anı üstâd lafzı bile hitâb kılır irmişler.”(s.17),

Mevlanâ Muhammed Muammayî için: “Anı Herî ili “Pîr-i Muammâyî” dirler irdi. Ol vakt muammâ fennide zurefânıng üstâdı irdi.”(s.35), Karşî için: “Ve Mevlanâ özin öz haylga üstâd kılur irdi.”(s.54), Mevlanâ Hüseyin Harezmi için: “Hâce Ebu'l-Vefâ K.S.ning zâhir ilmide şâgird ve bâtın ilmide mürîdidür. Ve zâhir ilmide Mevlanâ zamânıng meşâhiridindür.”(s.5), Hz. Mahdûmî Şeyhüislâmî Mevlanâ Nûriddin Abdurrahmân Câmî için: “Çün bu muhtasarda mezkûr bolgan cemaatning re's ü re'isi ol zât-ı nefis ve bu risâlede mestûr bolgan gürûhning muktedası ve pîşüvâsı ol gevher-i yektâdur.”(s.67).

6. Pâdişâh veya Şehzâde Desteği ve Medhiyye Geleneği

Nevâî, şairlerin padişah ve şehzadelerle olan münasebetlerine özellikle değinmiş, ancak bu münasetlerle ilgili çok geniş bilgi vermemiş, kısa bilgilerle yetinmiştir. Mîr İslâm Gazalî için: “Selâtîn ve hükâm meclisiga barur irdi.”(s.11), Mevlanâ Bedahşî için: “Ulug Big Mîrzâ zamânında Semerkanda şu'arâ anı hoş-güylıkga müselleme tutupdurlar. Ve Mirzanıng dagı köp iltifâtı bar irmiş.”(s.17), Mevlanâ Muhammed Mu'ammâyî için: “Köp ekâbir hidmetiga yitip irdi. Manzûr-ı nazarları bolup irdi. Bâbur Mirzâ zamânında mu'azzam sadr boldı. Ve andın songra hem selâtin mecliside makbûl ve mahsûs irdi.”(s.40), Mevlanâ Zeynî için: “Mîr Şâhî bile sohbet ve meclisler tutup irdi.”(s.182).

Padişah veya şehzade ile ilgi ve desteğine kavuşmanın bilinen en kestirme yolu, bu kimselere bizzat bir şiir (kaside, gazel vb.) veya eser takdim etmektir. Nevâî, Emîr Şeyhim Süheyli için: “Sultân Ebû Sa'îd Mirzâ hıdmetiğe tüşüp mahsûs mülâzim boldı. Ve hâlâ yigirmi yıldın artuğrak durur kim Sultân-ı Sâhib-kıran mülâzemetide durur. Refî' menâsib ve a'lâ merâtıbğa müşerref durur. Andak kim mülk ü mâl belki saltanatning barça maslahat... Ve bu devletde andak ki intizâm-ı hâli biyig boldı.”(s.68), Pehlevan Muhammed Guştî-gîr için: “Bu matla' Pehlevanıngdur kim ayıtkanda Pehlevanga pâdişâh ming altun salâ inâyet kıldı...”(s.124), Seyyid Cafer için: “Padişah i'zâz u ikrâm kılğandın songra yılda biş ming altun yarmak ve iki yüz harvâr aşlıg vech-i ma'âş üçün mukarrer kıldılar. Velîkin atası “Mehdîlik da'vî kılğandın ni belâlar başıga kıldı.”(s.136).

Tezkirecilerin üzerinde durduğu hususlardan birisi de padişahların mâdihi olma hâlidir. Nevâî, Mevlanâ Tâli'î için: “Hem Sultan Muhammed Baysungur mâdihi idi.”(s.23), Mevlanâ Hasan Şâh için: “Horasanıng kadimî şu'arâsındındur. Şahrûh Mirzâ zamânıdın bu ferhunde devrânğaça

köprek selâtin ve ekâbir ve müteayyen ilge hem medhi ve hem mersiyesi bar.”(s.179).

7. Eser ve Şair

a. Divan, Gazel, Mesnevî

Tezkireciler şairleri divan oluşturup oluşturmadıkları ya da belirli şekil ve türlerle başarıları konusunda değerlendirmeye tabi tutarlar. Gazel ve mesnevî nazım şekli için yapılan tanıtımlarda genellikle şairlerin bu nazım şekliyle kaleme aldıkları şiirler anılır ve bu şiirler hakkında değerlendirmeler yapılır.

Nevâî, Şeyh Âzerî için: “Ve şî’ri şöhret tuttu. ...Ve divanı hem meşhûrdur.”(s.6), Mevlanâ Lutfî Aleyhirrahme için: “Öz zamânının melikü'l-kelâmı irdi. Fârsî ve Türkîde nazîri yok irdi. Ammâ Türkîde şöreti köprek irdi. Ve Türkçe dîvânı meşhûr ve müte’azzirü'l-cevâb matla’ları bar.”(s.58), Mevlanâ Sîmî için: “Her-âyine kim bu beytdin başka il içinde gazelidın bir azrakça bar.”(s.14), Mîr Şâhî için: “Gazeli egerçi azdur ammâ barça halâyık kaşıda pesendîde ve müstahsendür.”(s.22), Hâce İsmetullah için: “Ve Halîl Sultanga atıga yahşi kasîdeleri bar. Ve Halîl Sultânning eş’ârının divanı ta’rîfide rengîn kasîdesi bar.”(s.9), Mevlanâ Tâli’î için: “İmam-ı cinn ü ins Alî b. Musa’r-Rızâ medhide kasîde aytıpdur.”(s.23), Baba Sevdayî için: “Baysungur Mirzâ atıga kasayidi bar.”(s.16), Mîr İslâm Gazalî için: “Ma’lûm boluptur kim Ala’üddevle Mirzâ medhide aytıpdur kim...”(s.11).

Mevlanâ Ali Âhî için: “Meşheddindür. Hamse mukâbeleside niçe mesnevî aytıpdur kim çün mukabelaga kiltürse gûyâ kim bolmas ol cihetdin şöhret tutmaydur.”(s.14), Emir Kasım Envâr için: “Enîsü'l-Âşıkîn atlık muhtasarrak mesnevî hem nazm kıldılar. Ve mesnevileri Hazret-i Mevlanâ Celâleddîn Rûmî k.s. mesnevisi veznde kim remel-i müseddesdür, vâki’ bolupdur. Ve tercî’ dağı didiler.”(s.89), Mevlanâ Rûhî Yarzî için: “Bülbül bile Gül ve Şem’ bile Pervâne arasında münâzara bitipdür. Anda köp dikkat körgüzüpdür.”(s.13), Mevlanâ Ârifî için: “Ve Gûy u Çevgân münâzarası da hem mesnevî bar. Rengîn aytıpdur.”(s.18), Hâce Hasan Hızır Şâh: “Leyli ve Mecnun mukâbeleside Zeyd ü Zeyneb mesnevisi aytıptur.”(s.41), Emîr Şeyhim Süheylî için: “Ve Leylî vü Mecnûn mesneviside Leylîning hastalığı ta’rîfide bu beyt hem anıngdur.”(s.68), Mevlanâ Abdullâh için: “Hamsedin Leylâ ve Mecnûn, Husrev ü Şîrîn, Heft-peykerga tetebbu’ kıldı.”(s.73)

Bazen tezkireciler, ortaya konulan bu eserden hareketle şair hakkında bazı mülâhazalarını aktarırlar.

Nevâî, Mevlanâ Ali Âhî için: “Hamse mukâbeleside niçe mesnevî aytıpdur kim çün mukabelaga kiltürse gûyâ kim bolmas ol cihetdin şöhret tutmaydur.”(s.14), Mevlanâ Sâni’î için: “Mesnevî köprek aytur irdi.”(s.62), Hace Mes’ûd Kûmî için: “Sultan-ı sâhib-kıran târihin anga buyuruldu. On iki ming beytka yakın aytıptur. Yusuf u Züleyha ve Şems ü Kamer ve Stig u Kalem münâzarası hem nazm kılıpdur. Ve divanı il arasında bar ve meş-hûrdur.”(s.73), Mevlanâ Eşref için: “Köprek evkâtnı hamse tetebbu’ıga sarf kılur irdi. Tâ evvel kitâbnı tüketür tevfiği taptı vâkı’â öz hord hâliga köre yaman barmaydur.”(s.8), Mevlanâ Katibî için: “Ve mesnevîleri hem bar. Misl-i Tecnîsât ve Zül’-Bahreyn ve Zül’-Kâfiyeteyn ve Hüsn ü Aşk ve Nâsır u Mansûr ve Behrâm u Gül-Endâm bar. Ammâ gazeliyyât ve kasâyid divanı meşhûrrak ve yahşırak vâkı’ boluptur. . Âhır-ı ömride hamsega tetebbu’ bünyâd kıldı ve anda da’viler zâhir kılupdur. Gûyâ bu sebebdin itmâmıga tevfiğ tapmadı.”(s.7), Mevlanâ Muhammed Arab için: “Dimagi habt irdi. Ve hayali Mir Haydar hayali bargan sarı bardı. Dayım saltanat sözün mezkûr kılur irdi. Pâdişâ-ı zamân anga şehrdin ihraç hükmi buyurdu. Ol yirdin Sistanga bardı. Ve sözi uşbu reng irdi. Özining pâdişâhlığı kaideside Şâhnâme aytıpdur.”(s.29), Mevlanâ Lutfî Aleyhirrahme için: “Ve Mevlanânın Zafer-nâme tercemeside on ikki ming beytdin artuğrak mesnevîsi bar. Beyâzğa barmağan üçün şöhret tutmadı.”(s.58), Mevlanâ Abdüssamed Bedahşi için: “Mesnevî-gûy ve mu-sannif kişi irdi.”(s.58)

b . M u a m m â

Bilindiği gibi muamma şiir olmaktan ziyade, şairlerin oynadıkları manzum bir oyundur. Tezkireciler muammayı kendine göre bazı kuralları olan bir bilim dalı olduğunu vurgulamışlardır. Şairlerin bu alandaki becerileri, başarıları her fırsatta dile getirilmiştir.

Nevâî’nin tüm edebî tarz veya türler içinde en çok üzerinde durduğu konuların en başında muamma gelmektedir. Nevâî, muammayı şiirden ayırmış ve “şiir ve muamma” şeklinde zikretmiştir. Aynı zamanda Nevâî, devrinin çok önemli bir muamma üstadıdır. Bu sebeple de muammaya özel bir önem vermiştir. Tezkiresinde bazı önemli muamma üstadlarıyla arasında geçen bazı hâdiseleri de anlatmıştır. Mevlanâ Ulâ’-i Şâsî için: “Mu’ammâda Semerkand ehli anı Mevlanâ Şerefeddin Yezdî mukabeleside mezkûr kılurlar irdi. Fakîr Semerkandga barganda ayagi sınıp sâhib-firâş

irdi. İyâdetiga bardım. Kaşıda oturup bu muammâ kim andın “Ulâ” hâsıl bolur bitip anga tuta birdim... Kaşının çıkanda Fakîrning hâlâtın sorup kim irkenimni ma'lûm kılğandın songra bu mu'ammânı kim Fakîrning atı andın hâsıl bolur, aytıp bitip bir şâgirdidin vüsâkımgı yiberip irdi.”(s.27).

Nevâî, muamma ile ilgilenenleri kimi zaman “mahareti bar irdi”, kimi zaman “mâyil irdi”, kimi zaman da “mülâyim irdi.” şeklindeki ifadelerle anlatmıştır. Mîr İmâd Meşhedî için: “Ve muammâ fennide hem mahareti bar irdi.”(s.37), Hâce Fazlullah Ebu'l-Leysî için: “Şi'r ve muammâga dağı mâyil irdi.”(s.27), Mevlanâ Sîmî için: “Nişâburdındur. Köp fazlı bar irdi. Şi'r ve mu'ammâ ve inşâ ve hattda asrıdagı bu fen ehli müsellemler tutar irdiler.”(s.14), Mevlanâ Şerefeddin Alî Yezdî için: “Ve muammâ fennide alar tedvîn kıldılar. Anda hem Hulel ü Münâzara ve Müntahab alarning tasnîfidür.”(s.25), Mevlanâ Mîr Argun için: “Sâyir nazmlardın muammâ ayturğa köprek mâyil irdi. “Mahmûd” ismiga bu muammâ anıngdur.”(s.48), Mevlanâ Hac Ebu'l-Hasan için: “Muammâ fennide dağı yahşı irdi.”(s.20), Mevlanâ Muhammed Âmulî için: “Nazmlardın tab'ı muammâga mülâyim irdi. Noyan ismiga bu muamma anıngdur.”(s.50).

Nevâî, Mevlanâ Fethullah, Mevlanâ Muhammed Tâlib, Dost Muhammed, Mevlanâ Esirüddin, Abdülkabhâr, vb. şairlerin muamma fennindeki kabiliyetlerini anlatırken de: “muammâga tab'ı yahşı bar.” ifadesini kullanır.

Nevâî'nin muamma fenniyle ilgili üzerinde durduğu hususlardan birisi de “muamma açma” maharetidir. Mevlanâ Sâhib için: “Muammâ aytur ve yahşı açar”, Mevlanâ Fahreddîn için: “Fakîrning kişi kârâmdındur. Muammânı yahşı açar. Gâhî birer muammâ hem aytur eger bu fende müdâvemet kılsa hayli yahşı bolgu dikdür.”(s.104), Şeyh-zâde Ensârî için: “Ve muammâ fennide köp mülâyemet andın zâhir bolur. Hem ayturıda ve hem açarıda kim ulugrak ilge mahall-i ta'accübdür.”(s.146), Üstad Kul Muhammed için: “Ve muammâ kavâidin hem mazbût bilür.”(s.147), Seyyid Abdüllatif için: “On dört ya on biş yaşıda bolgay muammânı andak aytur ve açar ki mahall-i taaccübdür. Ma'lûm imes ki ol yaşda hergiz bu fende andak baraygan bolgay.”(s.95).

Nevâî'nin muamma üstadı olarak tanıttığı ve muammaya kendilerini fazlaca kaptıran bazı şairlerle ilgili değerlendirmeleri, o devirde muammaya verilen kıymeti göstermektedir. Mevlanâ Muhammed Nâmenî için: “Nazmlardın muammâ fennide köprek şürû'ı bar. Bu fen üstâdları ittifâk

kılıpturlar kim mevzûn kelâmdur kim işâret ve îmâ bile andın at hâsıl bolur. Ve ol diptür kim mevzûn kelâm kaydı ta'rîfde hâcet imes Ve işâret bile hem imesdür. Ve misal munı dipdür kim birevning atı "Sadr"dur. Yene birev sorsa kim "Atung nidür ayıt" ol ilig köksige koysa delâlet anga kılur kim atı "Sadr" bolgay Ve birev bir mahzen bir yerde defn kıldı. Ve üstide bir zengî ser-nigûn astı. Dakîk-tab' nigûn zengdin "kenz" vücûdın tahkîk kılur kim hiç kaydısı ni kelâmning dahli bar ve ni nazmning Ammâ fen dânáları bu tahayyülin beng hayâlâtıga haml kılurlar."(s.142), Mevlanâ Muhammed Ni'met-âbâdî için: "Çün Pehlevân mecliside şî'r ü muammâ ehli dâyim bar irdiler. Ol dagı muammâga aşk peydâ kıldı. Ve pehlevân bazı zurefaga sipariş kıldı. Az fursatda yahşınının örgenip ayta başladı. Fakîr muammâgınlarnın cem' kıldurdum."(s.53), Mevlanâ Muhammed Muammayî için: "Anı Herî ili "Pîr-i Muammâyî" dirler irdi. Ol vakt muammâ fennide zurefâning üstâdı irdi.", Mîr Hüseyîn Muammâyî için: " Ve muammâ fennining letâfet ve nâzûkligin ol yerge yitkürdi kim andın ötmek mümkün irmes. Ve hükm kılsa kim bu yolnu bend kıldı."(s.135).

Nevâî'nin muamma fenni ile ilgili anlattığı ve dikkat çektiği hususlardan birisi de bu konu ile ilgili kaleme alınan risalelerdir. Mevlanâ Seyfî için: "Muammâ fennide hem risale bitipdür.", Mevlanâ Burhaneddin için: "Herî şehrinin bözürg-zâdeleridindür. Dânişmend ü hoş-tab' u sebük-rûh kişidür. Babur Sultan atıga muammâ risalesi bitidi. Cevâhirü'l-Esmâga mevsûm bu muammâ kim Şah Babur hâsıl bolur.", Mevlanâ Yûsuf için: "Muammâ Risalesi bitip anda köp iş kılıptur. Mansûr ismiga bu muammâ anıngdur."(s.46).

c. Hezl ve Hicv

Hezl, hicv, latife vb. edebî faaliyetler, şairlerin tanıtma ve değerlendirmeye konu edildikleri tarz ya da türlerden bir diğeridir. Bu tür faaliyetlere yönelen şairlerin yeteneklerinden de önce yaratılışça yatkınlık, yani her şairin değil mizac bakımından buna yatkın olanların yöneldikleri görülmüştür. Nevâî, Seyyid Kâzımî için: "Ve tab'ı hezlga mâyl irdi.", Mevlanâ Hacı Nücumî için: "La'ubâlî kişi ve tab'ı hezlga mâyl irdi. Ve hezl-âmiz kıt'aları bar ammâ bu matla'ı yahşı vâkı' boluptur."(s.41), Hâce Ahmed Mücellid için: "Ammâ be-gâyet habîs-şîve kişi irdi. Müteayyen ildin az kalmış bolgay kim o nazm ya muammâ bile hicv yâ hezl kılmağay."(s.53), Mevlanâ Muzhir için: "Mevlanâ nedîm-şîve ve hezzâl kişi üçün hezl-âmiz eş'arı ve kıt'aları köpdür. Ve meşhûrdur."(s.73), Hâce

Hâvend için: “Tab’ı hem nazm sarı hem hezl sarı mâylil bar.Be-gâyet münâsib ve yahşı vâki’ boluptur.”(s.166), Mevlanâ Şehidî için: “Aşüfteveş ve dîvâne sar kişi körünür. Ammâ bu tarikları ca’li-reng hem bar. Bedîhesi revândur. Ve taassubî gâlib ve tab’ı hezlga köp râgıbdur.”(s.173).

Bazı şairlerin ise bu konuda ölçüyü kaçırdıkları görülür. Tezkireciler bunları hoş karşılamaz. Nevâî, Mevlanâ Burunduk için: “Nedîmveş ve hezzâl kişi irmiş. Ve ol zamân şu’arâsının tilidin korkup anıng cânibini köp ri’âyet kılur irmişler ve anı üstâd lafzı bile hitâb kılur irmişler.”(s.17), Mevlanâ Cünûnî için: “Ammâ nazmda tab’ı hicv ü hezl sarı mâylil ikendür. Hâce Hafız Şerbetî bile anıng arasıda nizâ’ vâki’ boldı. Ve ol münâza’atnı hicv kıldı. Ve halâyık ol hicvni yâd tuttılar. Ve yahşırak şi’rleri bu cihetdin ber-teraf boldı. Ve ol hicvi meşhûr irdi. Bitimek münâsib körünmedi.”(s.18), Mevlanâ Mu’in için: “Zâhiri hod sâdeveş körünür. Ammâ bu yakında andın bir hezl köründi kim sâdelıng münâfisi irdi.”(s.176).

Sonuç olarak; Mecâlisü'n-Nefâis, bir değil birçok açıdan önem arz eden bir tezkiredir. Tezkireciliğin de ötesinde o, XV. yüzyılın sosyal ve kültürel hayatı, sanat ve edebiyat hareketleri, Herat şehrinin bu yüzyılda eda ettiği fonksiyon, Timuroğullarının kurmuş olduğu bu devletin Türk medeniyeti açısından geldiği nokta, vb. açılardan büyük bir öneme sahiptir.

Ayrıca Mecâlisü'n-Nefâis, *Herat Mektebi* tezkireciliği açısından da önemlidir. Çünkü tezkirecilik bu şehirde -diğer bazı sanat ve edebiyat hareketleri gibi- kendine has bir üslûp geliştirmiş ve sonraki yüzyıllarda İran, Orta Asya ve özellikle de Anadolu'da yazılan tezkirelere modellik yapmıştır.

Nevâî'nin kaleme almış olduğu bu tezkire bu mektebin üçüncü tezkirecidir ve birçok açıdan kendine has özellikleri vardır. Bu tezkirelerin ilki olan Bahâristan'da şairler bölümü tezkirenin sekizde biridir ve sadece eskiden yaşamış –Ali Şir Nevâî ve Hüseyin Baykara hariç- 39 şair anlatılmaktadır. Devletşâh'ta XV. yüzyıl öncesi İran şairleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla XV. yüzyılı anlatan yegâne eser Mecâlisü'n-Nefâis'tir.

Bilindiği gibi klâsik tezkirecilikte şiir ve şair eleştirisinde kullanılan bazı kelimeler kullanıla kullanıla terimleşmiştir. Bu terminolojinin oluşturulması ve devamlılık kazanması Herat Mektebi tezkireleri sayesinde gerçekleşmiştir. Diğer iki tezkire gibi Mecâlisü'n-Nefâis de bu terminolo-

jiye katkılarda bulunmuştur. Öncelikle Nevâî'nin tezkire geleneği dahilinde eleştiri terminolojisine kazandırdığı terimleri toplu olarak verelim:

Âbâdân, Am-firib, Âraste-redîf, Bed Degül, Bî-meze, Çâlâk, Celd, Cevdet, Dermendâne, Kem-bida'ât, Kem-sühan, Müessir, Nev', Puhte, Rast, Rengîn, Rûşen, Şûh, Şüküfte, Tasarruf, Terkîb, Tîzlik, Turfalık, Türkâne.

Şimdi de bu terimlerin Anadolu tezkirelerine intikaline göz atalım:

Bu terimlerden *dermendâne* Âşık Çelebi; *çâlâk* Sehî Bey; *rengîn* Sehî Bey; *puhte* Sehî Bey; *şûh* Âşık Çelebi; *şüküfte* Âşık Çelebi; *rûşen* Sehî Bey; *müessir* Kınalı-zâde; *mezesi yok* Latîfi; *Türkâne* Kınalı-zâde; *turfa* Gelibolulu Alî; *tasarruf* Sehî Bey; *cevdet* Sehî Bey ve *tîzlik* ise Latîfi tarafından Anadolu'ya taşınır.

K a y n a k ç a

Dipnotlarda verilenlerin dışında istifade edilen kaynaklar:

ONAY, Ahmet Talay, *Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz: Cemal Kurnaz, MEB, İstanbul 1984.

TOLASA, Harun, *Sehî, Latîfi, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. y.y. Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Dokuz Eylül Ün. Yay., İzmir 1983.

“CRITISM ON POET AND POETRY IN MECALISU'N-NEFAIS”

Abstract

Having instituted and initiated considerable inaugurations on miscellaneous sub/categories within the sphere of Turkish Culture and Literature, Ali Şir Nevâî deserves to be commemorated as a distinguished Turkish poet. As an instance, “Mecalisü'n-Nefais”, one of his major works, features to be the first tezkire (the Turkish literary genre considering biographical memoirs) penned in Turkish Literature. Parallel to the significations of tezkire-writers in Anatolia in the 16th Century, “Mecalisü'n-Nefais” executes to be the prototype of this particular literary genre. This article analyzes this precious work in term of poetry criticism criteria. Notwithstanding Nevâî's preference of reticence throughout the work, he immensely contributed to the development of the particular tezkire-writing tradition, especially by means of his coinage of new phrases for the terminology of criticism.

Keywords

Ali Şir Nevâî, Mecalisü'n-Nefais, Biographical data, Poetry criticism.

